

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

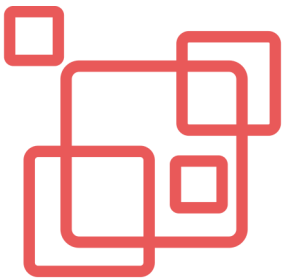
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS

PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 10 Issue 4 (84) / 2024

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2024

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ПП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Antonina Gryś - PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Tetyana Yablonska - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Lecturer at the Department of Developmental Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Ljudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Bezv, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wiewiorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy” of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — Issue 10. — Vol. 4. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2024. — 70 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2024

© Authors, 2024

APSCI

Per Aspera Ad Astra

CONTENTS

Ruslana Pasichniak

AMBIGUOUS LOSS IN THE CONTEXT OF EMOTIONAL
EXPERIENCE OF PARENTS OF CHILDREN WITH AUTISM
SPECTRUM DISORDERS.....7

Yanina Omelchenko

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO
CHILDREN OF FORCEDLY DISPLACED PERSONS IN
WAR CONDITIONS.....19

Olena Myronenko

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL DEFENSES IN THE
STRUCTURE OF A PERSONALITY'S POSITIVE LIFE EXPERIENCE.....31

Valentyna Lahodzinska

THE IMPACT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF
EDUCATIONAL STAFF ON THEIR MENTAL HEALTH AND
SUBJECTIVE WELL-BEING DURING THE WAR AND
POST-WAR PERIODS.....44

*Ivan Danyiuk, Karine Malysheva, Oleksandra Loshenko,
Anton Kurapov, Illia Yahiiiaiev, Sergii Lytvyn*

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN VACCINATION DECISION-MAKING:
A CROSS-CULTURAL ASPECT.....58

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

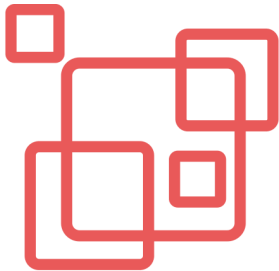
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 10 Випуск 4 (84) / 2024

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ, Париж
2024

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Гриць Антоніна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, викладач кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрвока Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна; *Мельничук Тетяна Іванівна*, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасія Юрївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебикін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 10. — Вип. 4. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2024. — 70 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 10 Issue 4 (84) 2024

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2024

© Колектив авторів, 2024

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Пасічняк Р. Ф.

НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА В КОНТКСТІ ЕМОЦІЙНОГО
ДОСВІДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ
АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....7

Омельченко Я.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ
ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ.....19

Мироненко О. С.

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ
ПОЗИТИВНОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ.....31

Лагодзінська В. І.

ВПЛИВ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ
НА ЙОГО ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ
БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ.....44

*Данилюк І. В., Малишева К. О., Льошенко О. А., Курапов А. О.,
Ягіяєв І. І., Литвин С. В.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО ВАКЦИНАЦІЇ:
КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ.....58

НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА В КОНТКСТІ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Пасічняк Руслана Федорівна¹

¹ Кандидат психологічних наук, доцент, докторантка кафедри експериментальної та прикладної психології Київського національного університету імені Т.Шевченка, м.Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1421-7480>

UDC: 159.943

АНОТАЦІЯ

В статті з позицій концепції невизначеної втрати представлено огляд досліджень емоційних переживань батьків, чийм дітям встановлено діагноз розлад аутистичного спектру. Виділено основні сфери невизначеності, які обумовлюють їх досвід з моменту появи підозри стосовно порушення розвитку дитини, постановки діагнозу до його прийняття та включення в процес догляду за нею. Узагальнено основні ознаки емоційних переживань, які вказують на те, що діагноз дитини переживається як невизначена втрата; фактори, які ускладнюють прийняття нової реальності. Встановлено, що здатність прийняти реальність невизначеного характеру стану дитини та збереження оптимізму щодо її потенційних успіхів виступає умовою ефективної адаптації батьків до складної життєвої ситуації.

Ключові слова: невизначена втрата, розлад аутистичного спектру, амбівалентність емоційних переживань, невизначена ідентичність, горювання.

Постановка проблеми. Поява в сім'ї дитини з розладом аутистичного спектру – це подія, з високим стресогенним потенціалом, яка порушує вироблені механізми адаптації особистості. Результати численних досліджень вказують на те, що батьки дітей з розладами спектру аутизму (РАС) частіше повідомляють про хронічний стрес і симптоми психопатології порівняно з батьками нормотипових та дітей з іншими психічними або фізичними розладами. Накопичено дані про різні групи факторів, що зумовлюють батьківський стрес, типи копінгів, які визначають специфіку адаптації до складних життєвих обставин (Enea & Rusu, 2020; Fang et al., 2024). Останнім часом з'являються дослідження, які вказують на те, що батьківська реакція на діагноз аутизм зумовлена не тільки їх індивідуально-психологічними особливостями, але й об'єктивними характеристиками самої травмуючої ситуації. Її ключовою характеристикою є *невизначеність* (широкий діапазон варіативності діагнозу РАС, наявність певних симптомів, але відсутність інших, ранні патерни розвитку, які здаються нормотиповими та ін.). Сьогодні в Україні спеціалісти, які встановлюють діагноз,

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © *Ruslana Pasichniak*

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

використовують діагностичні критерії подані в DSM-4 Американської Психіатричної Асоціації, а також МКХ-10 Всесвітньої організації охорони здоров'я. В нових редакціях цих документів (DSM-5 та МКХ-11) суттєво переглянуто підходи до діагностики, встановлення ступенів складності розладу, а також врахування коморбідних станів при аутизмі. В нашій країні дані документи поки що не застосовуються, однак активне їх обговорення вже спричинило ситуацію невизначеності не лише у колі спеціалістів, але й батьків.

Як сам діагноз, так і труднощі, котрі пізніше виникають у зв'язку з доглядом та вихованням дитини з розладом спектру аутизму, можуть стати причинами перманентного стресу батьків, переживання втрати дитини та горювання.

Вивчення змісту, динаміки емоційних переживань батьків, вибору ними стратегій подолання труднощів з перспективи невизначеної втрати не тільки розширить знання про причин батьківського дистресу, але й дасть розуміння специфічних аспектів життєстійкості особистості як запоруки успішної адаптації до такої ситуації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження впливу складних життєвих ситуацій на особистість з позицій концепції невизначеної втрати пов'язані з наданням допомоги особам, чий близькі люди зникли безвісті в результаті воєн, природніх катастроф або ж страждають від деменції та інших недуг внаслідок старіння.

Авторка концепції Паулін Босс зауважує, що переживання невизначеної

втрати провокується двозначністю стресора, який може проявлятися в таких варіаціях: фізична відсутність об'єкта з його психологічною присутністю; фізична присутність об'єкта з його психологічною відсутністю. Невизначена втрата залишається незрозумілою, оскільки в її основі лежить брак знань, підозра щодо присутності чи відсутності, психологічної досяжності чи недосяжності близької людини. У зв'язку з цим у неї немає остаточного завершення (закриття) (Boss, 2007).

В обох варіантах двозначного стресора горе, яке переживає особистість, за своєю суттю є ускладненим не через її психічну слабкість, а через глибокі складнощі самої втрати, оповитої сумнівами та невизначеністю. (Boss & Carnes, 2012, p.456).

Сьогодні концепція невизначеної втрати дедалі частіше застосовується для пояснення постійної боротьби матерів дітей з інвалідністю за те, щоб знайти сенс у власній амбівалентності щодо очікувань стосовно своїх дітей в процесі їх дорослішання. Опираючись на результати якісних методів дослідження емоційного досвіду батьків (в основному матерів) через призму неоднозначної втрати, було вивчено прояви їх невизначеності та розчарування у випадку множинних порушень в розвитку дітей; в ситуації зіткнення з їх постійними потребами та запитами під час переходу до дорослого життя (Lee et al., 2022).

Одним з найскладніших аспектів розуміння дітей з інвалідністю є широкий діапазон індивідуальності та варіативності в межах одного діагнозу. Саме ця обставина

може викликати у батьків почуття пригніченості та розгубленості, коли вони не можуть знайти пояснення тому, що відбувається з їхньою дитиною. Розлад аутистичного спектру є саме таким випадком.

Ще до настання моменту встановлення офіційного діагнозу в батьків з'являються сумніви та підозри щодо відповідності розвитку їх дитини віковим нормативам. Це початок тривалого шляху адаптації та життя з аутизмом, який пов'язується з намаганнями опікунів отримати однозначну і об'єктивну інформацію з різноманітних джерел, які б спростували чи підтвердили ці підозри. Переживання невизначеності, сумнівів в собі, в компетентності фахівців, почуття терміновості – це переважний зміст емоційних переживань, притаманних батькам до оголошення офіційного діагнозу. В ряді досліджень повідомляється, що батьки звітували про почуття несподіваної втрати дитини, а також одночасні спроби справитись з цим почуттям і вирішити проблеми, з якими вони зіткнулися після постановки діагнозу (Fernández-Alcántara et al., 2016). Констатується не тільки переживання втрати фізично присутньої дитини, але й амбівалентне ставлення до неї, сумніви в адекватності знань про свою дитину (Hodge, 2006).

Відсутність чітких критеріїв щодо вибору конкретних методів терапії, кількості занять, достатніх для досягнення бажаного результату – додаткові джерела сумнівів та почуття невизначеності (Bartušienė, 2021). Управління невизначеністю визначається опікунами як головна проблема, з якою вони

намагаються справитись (Midence & O'Neill, 1999; Rabba et. al., 2019).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Пошук вітчизняних публікацій з проблеми переживання невизначеної втрати батьками дітей з РАС показав відсутність подібного роду досліджень. В зарубіжній літературі накопичено незначний теоретичний та емпіричний матеріал, що стосується проявів цього виду втрати та емоцій, пов'язаних з нею. Відкритим залишається питання, чому деякі батьки, чиїм дітям встановлено діагноз розлад аутистичного спектру, переживають тривалий досвід невизначеної втрати, та які фактори зумовлюють ускладнене горювання як реакцію на неї.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень щодо змісту, особливостей та динаміки емоційного досвіду батьків, дітям яких встановлено діагноз аутизм (РАС), котрі вказують на ознаки переживання ними невизначеної втрати.

Методи дослідження. Було використано теоретичний аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень. Пошук публікацій здійснювався за допомогою пошукової системи Google Scholar. До критеріїв відбору були включені: теоретичні та емпіричні дослідження, опубліковані в різних англійських та вітчизняних джерелах; результати досліджень, що стосуються переживання батьками невизначеної втрати та процесів, пов'язаних з вихованням дітей з РАС; дослідження, в яких були використані як кількісні, так і якісні методи збору даних.

Виклад основного матеріалу. Дитина з розладом аутистичного спектру фізично присутня, однак психологічно відрізняється від тієї, яку очікували батьки. Основним адаптаційним завданням для них є прийняття нового образу дитини та всіх аспектів життя з нею. Перш, ніж цей новий образ сформується, батькам необхідно пройти тривалий шлях пошуку інформації, допомоги фахівців, дослідження дитини, який характеризується переживанням сумнівів та невизначеності.

Однією з перших, хто вивчав емоційний досвід батьків дітей з РАС з позицій концепції невизначеної втрати, була Маріон О'Браєн. Вчена вказує на те, що невизначені втрати не пов'язані з ситуаціями, які зазвичай інтерпретуються спостерігачами як втрата (наприклад, смерть), а тому є незрозумілими, непередбачуваними, можуть не мати завершення. На основі аналізу результатів численних інтерв'ю з батьками аутистичних дітей вчена приходить до висновку, що та складна життєва ситуація, в яку вони потрапляють характеризується високим ступенем невизначеності, а основними сферами невизначеності, які провокують стрес, є: відсутність ясності в діагнозі; труднощі з прогнозуванням тенденцій в розвитку дитини та ефекту від терапевтичних втручань; варіативність функціонування дитини (постійне чергування періодів покращення з періодами регресу); зовнішній здоровий вигляд дитини, який закладає сумніви в наявності розладу; невизначеність ідентичності опікуна дитини з аутизмом; порушення звичних стосунків (O'Brien, 2007, p. 136-137).

Серед особливостей емоційних переживань батьків, що вказують на невизначену втрату, О'Браєн виділяє:

суперечливість емоційних переживань щодо своєї дитини та діагнозу аутизм: надія-безнадійність; прийняття-нерозуміння; контроль-безпорадність;

розбіжності в очікуваннях щодо майбутнього дитини до постановки діагнозу аутизму та тими, які впливають з характеристик аутистичної дитини на актуальний момент;

розгубленість щодо власного майбутнього;

відсутність стабільності та страх непередбачуваності;

усвідомлення того, що життя всіх членів сім'ї відтепер буде іншим;

втрата відчуття контролю за результатами виховання дитини через її аутистичні особливості (O'Brien, 2007, p. 140-142).

Оскільки розлади аутистичного спектру ґрунтуються на поєднанні різноманітних симптомів з відмінностями у ступені виразності, сама постановка діагнозу може бути тривалим процесом. Навіть тоді, коли діагноз вже встановлено, для самих батьків багато чого залишається незрозумілим (етіологія, протокол терапевтичних інтервенцій, способи взаємодії з дитиною і тому под.).

Згідно статистичних даних у осіб із діагнозом РАС часто констатується наявність низки коморбідних неврологічних і психічних

розладів (епілепсія, розлад дефіциту уваги та гіперактивності, транзиторні чи хронічні моторні й вокальні тики, obsесивно-компульсивний розлад і ін. (Skrypnuk, 2022; Khachadourian et al., 2023). Ця обставина посилює даний аспект невизначеності ситуації, з якою зіткнулися батьки дитини.

Спектральний характер аутистичного розладу обумовлює унікальність симптомів кожної людини, що, в свою чергу, ускладнює прогнозування результатів спеціально організованих втручань. В одних випадках ті чи інші методи (їх комплекс) дають покращення функціонального стану дитини, а в інших свідчення їх ефективності відсутні. Невизначеність результатів може посилюватися, коли батьки отримують інформацію про «успіхи» інших дітей з аутизмом, які були «вилікувані» за допомогою дієтичних або медичних підходів. Це, по-перше, знижує шанси прийняти той факт, що аутизм – це на все життя, по-друге, викликає сумніви в ефективності доказових методів втручання (O'Brien, M. 2007 p.136).

В дослідженні Стівен Джентлса та колег наводяться дані про те, що спостереження за винятками з «класичного» аутизму в поведінці дитини (йдеться про факти успіхів аутистичних дітей в певних галузях) збивала батьків з пантелику, оскільки такі ознаки виправдовували заперечення аутизму (Gentles et al. 2019, p. 478).

Інший аспект розладу аутистичного спектру, який зумовлює невизначеність ситуації, - це той факт, що багато дітей, які мають відносно серйозні порушення в одних сферах, демонструють значні здібності в

інших сферах (Ustinova, 2018). Невідповідність в рівнях успішності дітей може змусити батьків почуватися розгубленими, сумніватися в тому, чи дитина справді не здатна щось зробити, чи просто не хоче засвоїти певні базові навички.

Зовнішній здоровий вигляд дитини з РАС також впливає на те, що батьки не схильні підозрювати наявність розладу і, навіть при отриманні діагнозу, відкидати його. Проблеми в поведінці пояснюються дивакуватістю або складністю характеру дитини. В інших випадках здорова зовнішність була підставою того, що соціальне оточення не визнавало неповносправності дитини і це викликало у матерів розгубленість і переживання неадекватності власних почуттів (Lee et al., 2022, p.7).

Це ще одна сфера невизначеності в досвіді переживань батьків, на яку звертає особливу увагу М.О'Браєн, невизначеність ідентичності та особистих кордонів опікунів. Батьки можуть бути настільки заклопотані аутизмом своєї дитини, що не в стані розглядати власне життя як незалежне від труднощів, з якими стикається їхня дитина, підтримувати чіткі межі між собою та своєю дитиною.

Невизначеність ідентичності батьків, що є наслідком впливу на них діагнозу дитини, включає:

плутанину ролей (часто мати чи батько беруть на себе роль терапевта, який залучає дитину до занять; експерта, який визначає поточний стан дитини та адекватні до нього способи

взаємодії з нею);
відсутність ясності та зрозумілості у стосунках між батьками та дітьми, через те, що перші можуть взяти на себе відповідальність за різні сфери життя других, розмиваючи межі між собою і своєю дитиною;
відсутність чіткості в розмежуванні свого особистого, професійного життя та пов'язаних з ним обов'язків від життя та обов'язків дитини (O'Brien, 2007, p.137).

Отже, якщо батьки дітей з РАС не в змозі відокремити власну життєву ситуацію від життєвої ситуації дитини, зумовленої особливостями її нейропсихологічного розвитку, то їх можна описати як таких, що переживають невизначеність ідентичності.

Невизначеність ідентичності пов'язана зі своєрідним завмиранням (immobility), відчуттям пригніченості та нездатністю змінити ситуацію, адаптуватися до неї (Boss, 2007). Якщо невизначеність ідентичності матері чи батька є результатом неоднозначної втрати, пов'язаної з аутизмом дитини, вона буде ускладнювати процес прийняття рішень як щодо активного втручання в напрямку покращення функціонального стану дитини, так і стосовно власного життя в нових умовах.

Підтвердження ознак розмитості ідентичності батьків знаходимо і в інших дослідженнях. Зокрема, литовська дослідниця Д.Бартушєне на основі результатів аналізу інтерв'ю, встановила, що в намаганні поєднати функції батька/матері з функціями експерта/вихователя батьки переживають

розмитість ролей і це посилює почуття тривоги та невизначеності (Bartušienė, 2021, p.82-83).

Результати досліджень, проведених М.О'Браєн показали, що невизначеність ідентичності виявилася значущим предиктором як рівня стресу, так і рівня депресії матерів, незалежно від того, який ступінь складності симптомів РАС мають їх діти (O'Brien, 2007, p.142).

В багатьох дослідженнях термін «невизначена ідентичність» має негативну конотацію, однак в дослідженні Y. J. Lee їй дається позитивна інтерпретація: оскільки матері були глибоко залучені в усі аспекти життя своїх дітей, останні змогли досягнути значного прогресу. І тут важливо, як матері розставляли пріоритети у догляді за дітьми та собою (Lee, et al., 2022). При цьому автори не наводять емпіричних доказів цих успіхів.

Зауважимо, що ідентичність особистості включає не тільки уявлення про себе як матір чи батька, але й інші образи «Я», пов'язані з різними сферами соціального життя. Якщо, наприклад, матір до постановки діагнозу працювала, будувала професійну кар'єру, то в цій життєвій ситуації вона змушена відмовитись від роботи, звичного способу відпочинку, реалізації інших проєктів. Нова життєва ситуація, пов'язана з вихованням дитини з аутизмом, вимагає перенаправлення часових, інтелектуальних, фінансових ресурсів на адаптацію до неї. Ймовірно, і в цих сферах з'являється багато невизначеності та втрат, які посилюють батьківський стрес аутизму («parental stress»). Можна припустити, що такого роду обмеження

можуть переживатися як невизначена втрата залежно від цінності, якої надає особистість цим сферам.

Інший аспект переживання невизначеності стосується розбіжностей між початковими очікуваннями батьків щодо дитини та тими, які сформувалися під впливом постановки діагнозу розлад аутистичного спектру. В рамках теорії невизначеної втрати сильна прив'язаність до первинного образу втраченого об'єкту створює підґрунтя для ускладненого горювання (Boss, 2007). Дослідження показують, що міра цієї розбіжності залежить від багатьох факторів і, в тому числі від того, на якому етапі виявлення проблем в розвитку дитини знаходяться батьки.

Стівен Джентлс з колегами звертають увагу на те, що на більш ранніх етапах, часто близьких до встановлення діагнозу, емоційне навантаження батьків у зв'язку з необхідністю поєднувати виконання усталених обов'язків та тих, які висуває нова життєва ситуація, є настільки великим, що вони не готові приймати активної участі в клінічній взаємодії як з фахівцями, так і з власною дитиною.

Процес усвідомлення того, що дитина має аутизм важливий з точки зору появи мотивації для реакції та дій з боку батьків. Тут можливі такі етапи: формування образу відмінності, початок сумніву щодо ознак, усвідомлення того, що щось не так і переконання, що це аутизм – все це базується на особистих значеннях та інтерпретаціях, сконструйованих самими батьками. Батьки можуть пропустити окремі етапи на своєму

індивідуальному шляху до усвідомлення, а тривалість кожного з них варіюється залежно від унікальних особистісних факторів і зовнішніх взаємодій, які приводять до усвідомлення (Gentles et al. 2020, p. 474).

Дослідники визначають заперечення діагнозу та горювання як процеси, які перешкоджають успішній адаптації батьків до виховання аутистичної дитини. Горювання у зв'язку з невизначеною втратою можливе в тих батьків, які пройшли етап заперечення та прийняли діагноз дитини (Gentles et al. 2020, p. 480).

Звертається увага на те, що сильна прив'язаність батьків до попереднього образу дитини та очікувань щодо її майбутнього виступає бар'єром на шляху до прийняття нової реальності. А заперечення та опір – захисні механізми психіки, які включаються у відповідь на загрозу руйнування образу «нормальної» дитини.

Серед факторів, що ускладнюють процес трансформації образу дитини та прийняття нової реальності батьками дослідники виділяють (Gentles et al. 2020, p.474-477):

- ⇒ характер інформації про аутизм (негативний/позитивний). Зазвичай незбалансована подача інформації про аутизм (констатація порушень, труднощів, невдач, низькі тестові показники в процесі діагностики) викликали страх і неприйняття з боку батьків;
- ⇒ власний досвід спілкування з аутистичними дітьми та їх батьками (в сім'ї чи в знайомих вже є дитина з

аутизмом; самі батьки мали сиблінгів з аутизмом і ін.) може бути таким, що посилює страх перед майбутнім або ж навпаки, вселяє надію на позитивне майбутнє;

- ⇒ єдина, довгоочікувана дитина (такі батьки особливо страждали, зіткнувшись в фактом наявності розладу);
- ⇒ опір родичів в усвідомленні та прийнятті наявності розладу (матері повідомляли, що їх чоловіки забороняли звертатися до фахівців, обмежували їх в фінансах, транспорті і інших ресурсах).

Апелюючи до вище викладених факторів, С. Джентлс з колегами вказують на те, що горювання не слід розглядати як універсальний та необхідний аспект внутрішнього процесу батьків. Стверджується, що погляд на дитину з аутизмом з перспектив нейровідмінностей звертає увагу на сильні сторони осіб з цим розладом і цим самим пояснює відсутність реакції горювання в деяких батьків (Gentles et al. 2020, p.480).

В нещодавно опублікованому огляді теоретико-емпіричних досліджень проблеми переживання горя батьками дітей з РАС, здійснених в період з 2007 по 2021 рік в США, Іспанії, Туреччині, Ірані та Індії було представлено результати дедуктивного контент-аналізу якісних інтерв'ю та виділено провідні теми, які простежуються в досвіді батьків (Alimohamadi A. et al., 2024):

- Прояви невизначеної втрати, що характеризуються тотальним почуттям невизначеності, яке ускладнює управління емоціями, вибір ефективних

копінгів. У цих дослідженнях науковці описують, як батьки дітей з РАС живуть у стані амбівалентності та невизначеності, невідповідності очікувань та життя в «підвішеному» стані.

- Робота з безправним горем, тобто таким, яке суспільство не визнає і не вирішує. Коли діагноз РАС поставлено, а горе батьків не визнається їхнім соціальним оточенням, це може призвести до сприйняття ними своїх почуттів як неадекватних, що, в свою чергу, провокує емоційний дистрес.
- Вагання. Особи, які здійснюють догляд за дітьми з РАС, коливаються між двома стилями подолання, включаючи копінг, орієнтований на прийняття втрати, і копінг, орієнтований на адаптацію до тих життєвих змін, які відбулися у зв'язку з діагнозом аутизм.

Виділення певних закономірностей, можливо етапів, проживання особистістю невизначеної втрати є проблематичним. Як засвідчують в своєму критичному огляді М.Штробе з колегами, закономірності теорії стадій є занадто спрощеними і обмеженими; вони не відображають складні емоції та процеси горя і горювання, їм також бракує емпіричного підґрунтя (Stroebe, Schut, & Voerner, 2017, p.468). Проаналізовані дослідження свідчать про те, що життєвий шлях матерів дітей з РАС не є лінійним і не закінчується повним прийняттям неповносправності дитини. Почуття неоднозначної втрати «нормальної» дитини, виникнення якого раніше пов'язували з

діагностичним етапом, може з'являтися під час різних життєвих переходів. Матерям доводилося неодноразово миритися з розбіжностями між їхніми початковими очікуваннями щодо своїх дітей і реальним життєвим досвідом.

Підводячи підсумки, хочемо зупинитися на обмеженнях нашого дослідження. Публікації охоплені аналізом, включали в основному результати вивчення емоційного досвіду матерів, що дає неповну картину того, як переживають подібну ситуацію батьки. Автори розглянутих досліджень визнають це обмеження і вказують на те, що ймовірно батьки (йдеться про осіб чоловічої статі) недоступні для інтерв'ю саме з причин більшої схильності до заперечення діагнозу або ж уникнення як способу захисту від травмуючої реальності. Те, що матері доступніші в плані залучення до дослідження має культурне пояснення, адже, саме на них найчастіше покладаються основні обов'язки щодо виховання дітей. З цієї ж причини матері виявляються найбільш вразливими до материнського стресу аутизму та переживання горя через невизначену втрату.

Висновки. Діагноз розлад аутистичного спектру в силу своєї складності, труднощів діагностики і прогнозування тенденцій в розвитку та майбутнього дитини містить в собі значний потенціал невизначеності.

З моменту появи у батьків підозри, що в розвитку їх дитини помітні певні відхилення від норми, розпочинається тривалий процес адаптації, який характеризується постійним перебуванням в умовах невизначеності. Управління цією невизначеністю,

амбівалентним ставленням до дитини - це специфічні адаптаційні задачі, розв'язання яких вимагає від батьків значних особистісних ресурсів.

В контексті емоційного досвіду батьків дітей з РАС втрата «нормальної» дитини та культурно обумовлених очікувань щодо її майбутнього може переживатися як процес горювання, позбавлений завершення, як реакція на невизначену втрату. Серед специфічних емоційних та когнітивних індикаторів, що вказують на досвід невизначеної втрати: амбівалентність ставлення до дитини та діагнозу аутизм (надія-безнадійність, прийняття-нерозуміння, контроль-безпорадність); розбіжності в образах дитини до постановки діагнозу та після цього; розгубленість як щодо власного, так і щодо майбутнього дитини, страх непередбачуваності, втрата відчуття контролю за результатами виховання дитини через її аутистичні особливості.

Досвід невизначеної втрати у батьків, чийм дітям встановлено діагноз розлад аутистичного спектру не є обов'язковим та універсальним, але він можливий лише тоді, коли батьки подолали заперечення нової невітійної реальності та прийняли факт аутизму дитини. Почуття втрати дитини може посилюватися на певних етапах її розвитку, коли батьки знову констатують розбіжності між її реальним образом та культурно обумовленими очікуваннями щодо того, якою мала б бути людина в певному віці.

Інтенсивність переживання невизначеної втрати, почуття скорботи, їх тривалість зумовлюється індивідуально-психологічними

особливостями батьків, зокрема, силою прив'язаності до попереднього образу дитини, а також образу майбутньої дитини, пов'язаного з культурними очікуваннями щодо того, якою мала б бути дитина. Власне ці чинники потребують подальшого дослідження.

Виклик для батьків, чийм дітям встановлено РАС, полягає в тому, щоб прийняти реальність перманентного (невизначеного) характеру стану їх дитини, зберігаючи при цьому оптимізм щодо потенційних успіхів, які можуть бути досягнуті завдяки ефективному втручанням.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Не зважаючи на спроби поширити теорію невизначеної втрати на батьків, які виховують дітей з розладами аутистичного спектру, необхідні додаткові дослідження для кращого розуміння того, як батьки живуть з невизначеністю і почуттям амбівалентності в міру того, як ростуть їх діти.

References:

- Alimohamadi, A., Ghasemzadeh, M., Fooladi, F., Abdolmohamadi, K., Killikelly, C., Janghorbanian, Z. (2024). Living-loss: A narrative synthesis review of the grief process in parents of children with autism spectrum disorder. *Journal of Pediatric Nursing*, Jul-Aug;77, e97-e107. doi: 10.1016/j.pedn.2024.03.036.
- Bartušienė D. (2021). Autizmas ir neurotėvystė/motinytė: kai vien meilės nepakanka. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 12, 55-87. <https://doi.org/10.7220/2335-8777.12.3>. [Bartušienė D. (2021). Autism and neurodevelopment/motherhood: when love alone is not enough. *Culture and Society: A Journal of Social Research*, 12, 55-87. <https://doi.org/10.7220/2335-8777.12.3>].
- Boss, P. (2007). Ambiguous Loss Theory: Challenges for Scholars and Practitioners. *Family Relations*, 56(2), 105–111. doi:10.1111/j.1741-3729.2007.00444.
- Boss, P., & Cames, D. (2012). The myth of closure. *Family Process*, 51(4), 456–469. <https://doi.org/10.1111/famp.12005>
- Boss, P., & Yeats, J. R. (2014). Ambiguous loss: a complicated type of grief when loved ones disappear. *Bereavement Care*, 33(2), 63–69. doi:10.1080/02682621.2014.933573.
- Enea, V., & Rusu, D. M. (2020). Raising a Child with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review of the Literature Investigating Parenting Stress. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 13(4), 283–321. <https://doi.org/10.1080/19315864.2020.1822962>
- Fang, Y., Luo, J., Boele, M., Windhorst, D., van Grieken, A., & Raat, H. (2024). Parent, child, and situational factors associated with parenting stress: a systematic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 33(6), 1687-1705.
- Fernández-Alcántara, M., García-Caro, M. P., Pérez-Marfil, M. N., Hueso-Montoro, C., Laynez-Rubio, C., & Cruz-Quintana, F. (2016, Aug) Feelings of loss and grief in parents of children diagnosed with autism spectrum disorder (ASD). *Research in Development Disabilities*, 55, 312-21. doi: 10.1016/j.ridd.2016.05.007.
- Gentles, S. J., Nicholas, D. B., Jack, S. M., McKibbin, K. A., & Szatmari, P. (2020). Coming to understand the child has autism: A process illustrating parents' evolving readiness for engaging in care. *Autism*, 24(2), 470-483.
- Hodge N. S. (2006). *Disabling families: How parents experience the process of diagnosing autism spectrum disorders*. Sheffield Hallam University (United Kingdom). URL: https://shura.shu.ac.uk/17143/1/Hodge_30651.pdf.
- Khachadourian, V., Mahjani, B., Sandin, S., Kolevzon, A., Buxbaum, J.D., Reichenberg, A., Janecka M. (2023). Comorbidities in autism spectrum disorder and their etiologies. *Translational Psychiatry* 13 (1), 71 <https://doi.org/10.1038/s41398-023-02374-w>
- Lee, Y. J., Park, H. J., & Lee, S. Y. (2022). Learning to Live With Ambiguity: Rethinking Ambiguous Loss for Mothers of Children With Disabilities. *Sage Open*, 12(2). <https://doi.org/10.1177/21582440221095014>
- Midence, K., & O'Neill, M. (1999). The Experience of Parents in the Diagnosis of Autism: A Pilot Study. *Autism*, 3(3), 273-285. <https://doi.org/10.1177/1362361399003003005>.
- O'Brien, M. (2007). Ambiguous loss in families of children with autism spectrum disorders. *Family relations*, 56(2), 135-146.
- Rabba, A. S., Dissanayake, C., & Barbaro, J. (2019). Parents' experiences of an early autism diagnosis: insights into their needs. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 66, [101415]. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2019.101415>.
- Skrypnyk, O. (2022). Vplyv epilepsii na zahalnyi rozvytok ditei z rozladamy autystychnoho spektru. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 30(2), 61-67. doi:10.36927/2079-0325-V30-is2-10 [Skrypnyk, O. (August 2022) The impact of epilepsy on the overall development of children with autism spectrum disorders. *Ukrainskyi Visnyk Psykhonevrolohii*, 30(2), 61-67. doi:10.36927/2079-0325-V30-is2-2022-10]

Stroebe, M., Schut, H., & Boerner, K. (2017). Cautioning Health-Care Professionals: Bereaved Persons Are Misguided Through the Stages of Grief. *Journal of Death and Dying*, 74(4), 455-473. <https://doi.org/10.1177/0030222817691870>.

Ustinova, M. V. (2018). Neuropsychologichni aspekty anomalnoho rozvytku vyshchyykh psykhychnykh funktsii pry rozladakh autystychnoho spektru. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 6 (1413), 57-60. [Ustinova, M. V. (2018). Neuropsychological aspects of abnormal development of higher mental functions in autism spectrum disorders. *Theory and practice of modern psychology*, 6 (1413), 57-60]. Retrieved from http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/6_2018.pdf#page=57

Пасічняк Руслана Федорівна

Кандидат психологічних наук, доцент, докторантка кафедри експериментальної та прикладної психології Київського національного університету імені Т.Шевченка, м.Київ (Україна)

НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА В КОНТКСТІ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

АНОТАЦІЯ

В статті з позицій концепції невизначеної втрати представлено огляд досліджень емоційних переживань батьків дітей з аутизмом. На основі методу теоретичного узагальнення та систематизації результатів досліджень внутрішнього досвіду батьків на різних етапах виховання дітей з аутизмом, встановлено, що реакція на діагноз визначається не тільки їх індивідуально-психологічними особливостями, але й ключовою характеристикою складної життєвої ситуації – невизначеністю. Одним з найскладніших аспектів розуміння дітей з аутизмом є спектральний характер розладу, тривалий процес діагностики, відсутність єдиного протоколу терапевтичного втручання, складність прогнозування результатів розвитку і ін.

Батьки, які подолали заперечення діагнозу та прийняли факт аутизму дитини, можуть переживати досвід невизначеної втрати дитини, зумовлений багатозначністю стресора, що проявляється в амбівалентності емоційного ставлення до дитини, її майбутнього, розгубленості щодо власних перспектив, сумнівами у власній здатності контролювати ситуацію і тому под.

Одним із негативних наслідків впливу невизначеної втрати на особистість є невизначена

ідентичність та розмитість особистих кордонів. У батьків дітей з аутизмом вона проявляється в нездатності відокремити себе від дитини, ускладненні прийняття рішень та труднощах адаптації до нової життєвої ситуації. Значна розбіжність між образами дитини до постановки діагнозу та після є ще однією сферою прояву переживання невизначеної втрати. Сильна прив'язаність до первинного образу втраченого об'єкту створює підґрунтя для ускладненого горювання.

Почуття неоднозначної втрати «нормальної» дитини, виникнення якого раніше пов'язували з діагностичним етапом, може з'являтися неодноразово під час різних життєвих переходів. Основна адаптаційна задача батьків полягає в прийнятті факту розбіжностей між початковими очікуваннями щодо своїх дітей і реальною життєвою ситуацією. Разом з тим, дослідження показало, що переживання неоднозначної втрати не є обов'язковим внутрішнім процесом батьків, які виховують дітей з аутизмом. Виявлені відмінності в процесах адаптації батьків до виховання дитини з аутизмом слід враховувати в процесі надання їм психологічної допомоги.

Ключові слова: невизначена втрата, розлад аутистичного спектру, амбівалентність емоційних переживань, невизначена ідентичність, горювання.

Ruslana Pasichniak

PhD in Psychology, Associate Professor, Doctoral Student at the Department of Experimental and Applied Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

AMBIGUOUS LOSS IN THE CONTEXT OF EMOTIONAL EXPERIENCE OF PARENTS OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

ABSTRACT

The article presents a review of research on the emotional experiences of parents of children with autism from the perspective of the concept of ambiguous loss. Based on the method of theoretical generalization and systematization of the results of studies of parents' emotional experience at different stages of raising children with autism, it is established that the reaction to the diagnosis is determined not only by their individual psychological characteristics, but also by the key characteristic of a difficult

life situation - ambiguity. One of the most difficult aspects of understanding children with autism is the spectral nature of the disorder, the lengthy diagnostic process, the lack of a single protocol for therapeutic intervention, the difficulty of predicting developmental outcomes, etc.

Parents who have overcome the denial of the diagnosis and accepted the fact of their child's autism may experience the experience of ambiguous loss of a child due to the ambiguity of the stressor, which manifests itself in ambivalence of emotional attitude towards the child, his or her future, confusion about their own prospects, doubts about their ability to control the situation, etc.

One of the negative consequences of the impact of an ambiguous loss on a person is an identity ambiguity and blurred personal boundaries life. For parents of children with autism, it manifests itself in the inability to separate themselves from their child, difficulty making decisions, and difficulty adapting to a new life situation. The significant discrepancy between the images of the child before and after diagnosis is another area of manifestation of the experience of ambiguous loss. Strong attachment to the primary image of the lost object creates the basis for complicated grieving.

The feeling of ambiguous loss of a “normal” child, which was previously associated with the diagnostic stage, can appear repeatedly during various life transitions. The main adaptation task of parents is to accept the fact of divergencies between their initial expectations for their children and the real life situation. At the same time, the study showed that experiencing an ambiguous loss is not a mandatory internal process for parents raising children with autism. The identified differences in the processes of parents' adaptation to raising a child with autism should be considered in the process of providing them with psychological assistance.

Keywords: ambiguous loss, autism spectrum disorder, ambivalence of emotional experiences, identity ambiguity, grief.

How to cite (як цитувати):

Pasichniak , R. AMBIGUOUS LOSS IN THE CONTEXT OF EMOTIONAL EXPERIENCE OF PARENTS OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(4), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.1> [in Ukrainian]

Пасічняк , Р. НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА В КОНТКСТІ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(4), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.1>

Дата отримання статті: 21.03.2024

Дата рекомендації до друку: 05.04.2024

Дата оприлюднення: 30.04.2024

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Омельченко Яніна Миколаївна¹

¹Кандидат психологічних наук, в.о. завідувачки лабораторії консультативної психології та психотерапії Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3012-2258>

UDC: 364.62-47-058.6(072)

АНОТАЦІЯ

В статті представлено результати осмислення практичного досвіду психологічного супроводу дітей вимушено переселених осіб в межах України та тимчасово переселених осіб закордон через воєнні події. Розкрито основні проблемні аспекти, які постають перед фахівцями, що працюють в кризових умовах. Виокремлено основна проблематика, яка виникає у дітей, що потерпають від вимушеного переселення, стратегія та основні напрямки психологічної роботи з такими дітьми.

Ключові слова: надмірні стресові чинники, кризові умови, психологічна допомога, вимушено переміщені особи, тимчасово переміщені особи, психоемоційний баланс, життєстійкість, навички самопомоги.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Війна – руйнівна подія, яка значно порушує плин життя дорослих та дітей, спричиняє низку незворотних процесів, які позначаються на ментальному здоров'ї постраждалих. Наразі війна продовжується і беззаперечно створює тло кризових обставин для українських родин. Українські сім'ї потерпають від перебування у зоні бойових дій, незаконної депортації, втрати близьких людей, вимушеного переселення в межах країни чи закордон, стикаються з викликами соціально-економічної кризи, необхідності адаптації до нових умов, інтеграції у нове суспільство тощо. Діти, окрім всіх вищеперерахованих чинників, можуть

втрачати своїх батьків через змушену відстань чи їхню загибель. Події такого масштабу, фактично означають, що питання збереження ментального здоров'я, підтримки психоемоційного балансу, поновлення психологічних ресурсів стають надзвичайно актуальними та першочерговими.

Зокрема, особливої уваги потребує вивчення основних запитів на психологічну допомогу, специфіки здійснення психологічного супроводу та виокремлення його оптимальних стратегій надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та тимчасово переміщеним особам (ТПО, українцям, які тимчасово виїхали за кордон через воєнні події), а також їхнім дітям.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Yanina Omelchenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

За даними Міністерства соціальної політики, у 2024 році в Україні зареєстровано близько 8 мільйонів ВПО та ТПО, серед них 1,5 мільйона дітей. При цьому, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Червоний Хрест та інші, зазначають, що запит на психосоціальну допомогу є одним із ключових у професійному супроводі вимушених переселенців. Беззаперечно, люди, які вимушено покинули свої домівки у пошуках безпеки для життя, втратили звичний спосіб життя, спілкування з близькими, друзями, втратили роботу, можливість бути на своїй рідній землі потребують постійного психологічного супроводу, проте поки не налагоджено оптимальних шляхів та чітких програм психологічної допомоги цієї категорії постраждалих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема надання психологічної допомоги ВПО та ТПО чи їх психологічного супроводу не нова для світу, і, нажаль, починаючи з 2014 року є не новою для українських фахівців.

Дослідники L. Hárđi, A. Kroo (2011) вважають травму вимушеного переселення на рівні з травмою, яку зазнає людина під час тортур, оскільки в обох випадках відбувається фундаментальне пошкодження психологічної структури людини. S. Akhtar (1995) виокремлює складнощі зміни ідентичності людини, яка переживає імміграцію. На думку вченого, формуванням нової та гібридної ідентичності значно ускладнюється у тому випадку, якщо міграція була вимушеною, якщо повернення або відвідування

батьківщини є проблематичним, і якщо нове приймаюче оточення демонструє вороже ставлення щодо ТПО. S. Akhtar пов'язує складнощі у психологічному прогресі переміщених осіб з процесом розщеплення між суб'єктом (батьківщиною) та об'єктом (новою країною). На думку інших вчених, які досліджували проблеми біженства, розв'язання інтрапсихічного конфлікту, пов'язаного з розщепленням є шляхом до зцілення, переродження та інтеграції. R. K. Papadopoulos (2002) вважає, що відчуття дому і приналежності до чогось є частиною центрального «субстрату ідентичності», який складає основу відчуття безпеки, передбачуваності, доброзичливості середовища. У випадку, коли зруйноване відчуття дому і приналежності, що характерно для переміщених осіб через події, що загрожують життю, тоді з'являється відчуття розгубленості, втрати, нереальності, невизначеності. Якщо при цьому людина пройшла через катування або процедури фільтрації, відчувала психологічне або фізичне насильство, то вона втрачає не лише відчуття власного дому, а і тіла. R. K. Papadopoulos (2002) називає стани розгубленості біженців «ностальгічною дезорієнтацією», яку варто пов'язувати зі станом «екзистенційної тривоги». В результаті цих зрушень, людина може переживати різні реакції – паніку, депресію, апатію, параною, розщеплення тощо, з якими стикається фахівець і які варто пов'язувати з наслідками екзистенційної кризи через втрату відчуття приналежності.

Функціонування людини, яка пережила вимушене переселення всередині країни або за її межі, є пошкодженим на багатьох рівнях і може тривати значну кількість часу у випадку стихійного розвитку подій. Фахівці датського реабілітаційного центру RCT виокремлюють п'ять рівнів пошкоджень функціонування біженців: соматичний, психологічний, соціальний, легальний та духовний (Vesti P., Somnier F.E., Kastrup M., 1992). Травми, з якими стикаються постраждалі, що зазнали вимушеного переселення є доволі значні не лише через вплив надмірних стресових чинників, а й через низку складних інтрапсихічних процесів, спричинених необхідністю покинути домівки (Hárdi L., Kroo A., 2011). Що стосується дітей ВПО та ТПО, то ряд українських вчених зазначає, що негативні наслідки впливу надмірних стресових чинників спостерігаються не лише у зоні перебування дітей у гострих бойових діях, а й у місці вимушеного переміщення родин і мають довготривалу перспективу прояву (Омельченко Я.М., 2019, 2020; Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М., 2016; Міщук С.С., 2019). Разом з тим, залишається недостатньо вивченими засади на яких має будуватись психологічна допомога цій категорії громадян, їхнім дітям, які викликані сучасним контекстом. При цьому, одним із провідних завдань психологічної науки на сьогодні беззаперечно стає пошук ефективних шляхів збереження психічного та ментального здоров'я дітей.

Метою статті є окреслення специфіки (умови здійснення допомоги, основні запити, зміст, напрямки, стратегії) психологічної

допомоги дітям ВПО та ТПО у воєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку дослідників, у дітей, які пережили травмівну подію, частіше, ніж у дорослих, розвивається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) (Fletcher K.E., 2003). Крім того, виявлено, що навіть, якщо травма у дитячому віці не спричинила розвиток ПТСР, то у дорослому віці підвищується ризик даного порушення, а також інших проблем зі здоров'ям (Pynoos R.S., B. Grafinkel, G. Carlson, E. Weller, 1990; Widom C.S., 1999; Fletcher K.E., 2003). У випадку, коли переживання надмірного стресу дітьми призводить до розвитку ПТСР, то можна діагностувати класичну триаду симптомів: *повторні переживання (інтрузії), уникнення, нечутливість і гіперзбудливість* (Fletcher K.E., 2003). Діти можуть *повторно переживати травму* у іграх, типах стосунків з іншими, які будуть включати жорстокість, одноманітність, супроводжуватимуться тривожністю та агресією дитини (Lieberman A. F., Knorr K. 2007). *Підвищена збудливість* у дітей може проявлятися у вигляді тривожного сну, дратівливості, приступів гніву, тривоги, постійної готовності до небезпеки, надмірної реакції на подразники, труднощів концентрації уваги, зниження активності та ініціативності (Pynoos R.S., B. Grafinkel, G. Carlson, E. Weller, 1990).

Симптоми, спричинені впливом стресових чинників, істотно впливають на функціонування психічних процесів дітей і це значно *порушує їхню навчальну діяльність, вносять деструктивний елемент у освітній простір*. Наслідки стресу відбиваються на

адаптаційних можливостях дитини, на її здатності встановлювати та підтримувати соціальну взаємодію з іншими (Pearn J., 2003), крім того, з часом у дітей розвивалися стани відчуженості від інших, дисоціації, симптоми посттравматичного стресового розладу (Drury J., Williams R., 2012; Chrisman A.K., Dougherty J.G.; 2014, Borba C.P., Ng L.C., Stevenson A., 2016; Michelle Liu M.D., 2017). Нерідко через пережиті події війни або терористичні акти у дітей розвивалася схильність до девіантної поведінки, насильницької поведінки у соціальному середовищі, вживання алкоголю, наркотичних речовин (Pearn J., 2003; Michelle Liu M.D., 2017). Наявність проблематики у соціальному житті, стану відчуженості показує, що *уникнення* спостерігається у дітей не лише стосовно чинника, який викликав посттравматичні симптоми, а й може впливати на їхню соціальну активність (Омельченко Я.М., 2020).

Окрім загальних та специфічних для дітей стресових чинників, для них характерним є те, що неврівноважений психоемоційний стан дорослих, є додатковим значним стресором. Зокрема, в результаті дослідження, нами встановлено, що психоемоційний баланс батьків відбивається на процесі подолання або ж посилення процесу психотравми у дітей. Гіперреактивність, прояви інтрузій та реакцій уникнення значущих дорослих впливають на виникнення труднощів встановлення емоційного та надійного контакту з дітьми у комунікації, спричиняють у дітей почуття відокремленості, самотності та відчуженості, втрати емоційної близькості, надійного стосунку, що, в свою чергу, відбивається на

посилення травмівної симптоматики у дітей – загострення проявів гіперреактивності, тривоги розлуки з батьками (Омельченко Я.М., 2019, 2020).

Особливості психологічного супроводу дітей, що були вимушено переміщені через воєнні події вивчалася нами на практичному та теоретико-методологічному рівнях з 2014 року. Травмівні соціокультурні умови, які склалися з того часу, обумовлювали науково-практичну діяльність з ВПО та іншими постраждалими у Кризовому центрі медико-психологічної допомоги при Інституті Г.С. Костюка НАПН України. Нами було здійснено дослідження особливостей симптоматики, запитів, стратегій та технік психологічної допомоги дітям загалом та дітям ВПО в умовах кризи, спричиненої воєнними подіями.

При цьому визначено типові симптоми, які характерні для дітей ВПО та ТПО. Опитування було здійснено протягом 2022-х – 2024-х років серед дітей ВПО та ТПО, батьки яких звернулися по допомогу до Кризового центру медико-психологічної допомоги. Всього було опитано 135 батьків та їхніх дітей.

Як бачимо, проблематика дітей є доволі гострою та такою, що значно порушує їхнє функціонування на різних рівнях. Разом з тим, очевидним стало те, що психологічна допомога дітям має набувати ознак доступності, масовості, враховувати, що найчастіше фахівець здійснює короткотривалу допомогу, що контакт з дітьми, як правило, є обмеженим по часу. Виходячи з цього, психологічна допомога має будуватися таким

Таблиця 1.

Типові симптоми у дітей ВПО та ТПО

Емоційна сфера	Когнітивна сфера	Поведінкова сфера	Соматичні прояви	Міжособистісні стосунки
Агресія та аутоагресія	Труднощі з концентрацією уваги	Селфхарм	Головні болі стресового спектру	Тривога розлуки
Фобії	Труднощі у запам'ятовуванні навчального матеріалу, який раніше таких труднощів не викликав	Плаксивість	Синдром збудженого кишківника	Відчуження від контакту з іншими
Деадаптивна тривожність	Надмірна забудькуватість	Надмірне уникання ситуацій, які містять стресове напруження	Надмірна схильність до захворювань дихальних шляхів	Труднощі з комунікацією з однолітками, відчуття самотності
Апатія	Переважання когнітивних настанов на кшталт «світ становить загрозу»	Надмірна збудливість, гіперреактивність	Підвищена схильність до нудоти та блювання	Страх не знайти друзів
Відсутність, збіднення емоційних реакцій на емоційно значущі події		Нав'язливі думки		Віктимна поведінка в колективі
Втрата почуття емпатії щодо інших		Нічні кошмари, порушення сну		Порушення емоційного контакту з батьками
Гіперчутливість до емоційних проявів інших		Порушення харчової поведінки		Соціальні фобії
Втрата почуття безпеки, відчуття постійної загрози				Шкільна дезадаптація

чином, щоб психотехніки можна було застосувати як індивідуально, так і для груп, а також могли бути рекомендовані для розвитку навичок психологічної **самодопомоги, опорності до впливу стресових чинників, життєстійкості**. Фактично, в даних кризових умовах мета фахівця у роботі з постраждалими ВПО та їхніми дітьми має бути пов'язана з **формуванням у останніх навичок самостійного піклування про власне ментальне здоров'я**.

Працюючи з дітьми ВПО та їхніми сім'ями у сучасних умовах, ми знаходимося перед фактами, які зумовлюють нас певним чином вибудовувати підходи, стратегії, алгоритми, принципи психологічної допомоги. Наразі, вирізнено наступну **специфіку** надання психологічної допомоги дітям ВПО та ТПО в умовах війни:

у побудові стратегії психологічної допомоги важливо враховувати фактор її

масового спрямування;

психологічна допомога має набувати ознак доступності;

психологічна допомога має містити в собі як точкові, короткотривалі програми роботи з ВПО та їхніми дітьми, так і програми тривалого чи постійно діючого супроводу;

програми психологічної допомоги мають містити техніки, які можна було б застосовувати індивідуально, у групі, а також могли б бути рекомендовані для самостійного практикування постраждалими;

важливо приділяти увагу питанням збереження психоемоційного балансу та профілактики професійного вигорання, ретравматизації фахівців, що працюють з постраждалими, оскільки окрім стресового навантаження через роботу з кризовими темами, наразі вони самі знаходяться в контексті травмівних обставин;

важливо враховувати усі чинники

стресового навантаження на дітей, зокрема дітей ВПО та ТПО. Окрім загальних чинників, що пов'язані з воєнними подіями, вони *потерпають від втрати відчуття домівки, звичного середовища, друзів.* Через примножений стрес батьків, що також страждають від наслідків вимушеного переселення, діти ВПО *втрачають відчуття опорних, надійних дорослих, дехто потерпає від розлуки зі значущими близькими дорослими або, як наслідок впливу надмірного стресу на дорослих, втрачає психоемоційний контакт з ними.*

Основні напрямки психологічної допомоги дітям ВПО мають широку амплітуду і включають в себе:

надання першої психологічної кризової допомоги дитині після впливу надмірних стресових чинників (перебування під обстрілами, стрес через вимушене переміщення, перебування в окупації, втрата близьких дорослих тощо);

сплановані, систематичні програми психологічної допомоги та реабілітації, застосування психотехнології розвитку життєстійкості:

психопрофілактика розвитку посттравматичних стресових розладів у дітей;

психоедукація близьких дорослих щодо специфіки перебігу посттравматичного періоду у дітей та специфіки подолання негативних наслідків впливу надмірних стресових чинників;

психоедукація працівників закладів освіти щодо специфіки перебігу посттравматичного періоду у дітей ВПО, побудови психологічного супроводу таких

дітей під час навчального процесу тощо.

З огляду на сучасні запити та соціокультурні умови, нами встановлено, що одним із важливих та перспективних напрямків психологічної допомоги дітей ВПО та ТПО є розвиток у них *життєстійкості.* Формування життєстійкості включає в себе етапи *роботи з самою дитиною, значущими для неї дорослими та родиною* в цілому[5]. Основні психологічні умови формування життєстійкості полягають у створенні константного, безпечного надійного середовища, в якому панує атмосфера поваги та взаємопідтримки, довіри дітей та їхніх батьків до власних можливостей долати негативні наслідки стресу. *Алгоритм формування життєстійкості* дітей ВПО у воєнний час полягає у наступних послідовних діях фахівця:

Опрацювання гострих реакцій на стрес, інтенсивних проявів симптомів ПТСР дітей, зниження психоемоційної напруженості, навчіння навичкам самопомоги в умовах гострої реакції на стрес;

Розвиток специфічних особистісних рис життєстійкості, активної життєвої позиції, умінь будувати і застосовувати ефективний алгоритм подолання кризових обставин; навчіння навичкам самопомоги в умовах хронічного стресу;

Психоедукація батьків, Зниження психоемоційної напруги батьків, навчіння їх навичкам самопомоги та навичкам супроводу дитини у кризових обставинах, відновлення та підтримки сприятливого психоемоційного контакту у родині;

Відновлення/укріплення сприятливого

психоемоційного контакту у родині, згуртування членів родини, опанування навичками взаємопідтримки у кризових обставинах;

Актуалізація активної життєвої позиції дітей, оволодіння ними навичками самопомоги є ключовими у процесі психологічного супроводу дітей ВПО. Створення такої життєвої позиції можливе за умов поетапного опрацювання негативних наслідків стресу у дітей, поступовому формуванні їхніх психологічних можливостей для активації:

Відновлення відчуття базової безпеки – базовий етап психологічної роботи, на якому відновлюється почуття захищеності, надійності, сталості середовища, послаблюються занадто жорсткі механізми захисту психіки, що актуалізувалися через надмірні стресові чинники, відбувається зняття тілесних та емоційних надмірних напружень.

Активізація та зміцнення психологічних ресурсів – етап, на якому відбуваються відновлення джерел наповнення психологічних ресурсів, научіння дітей навичкам саморегуляції власного психоемоційного балансу;

Пропрацювання негативних психоемоційних станів – етап, на якому відбувається створення умов для опрацювання та копінгу негативних переживань, що виникли у зв'язу зі стресовими обставинами;

Актуалізація механізмів самовідновлення, адаптації до нової життєвої ситуації, актуалізація активної життєвої позиції – етап, на якому

відбувається зміцнення та закріплення позитивних змін у психоемоційному стані дітей, активація процесу самовідновлення, формування сприятливого соціального середовища та адаптація до нього.

Активна життєва позиція, яка сприяє розвитку життєстійкості дітей ВПО реалізується за певними специфічними векторами, які конкретизуються у навичках самопомоги та саморегуляції:

Піклування про емоційне та ментальне здоров'я, профілактика, подолання симптомів дистресу: навички психопрофілактики, навички розпізнавання стресових чинників та ознак їхнього впливу на психоемоційний стан, навички опанування, збалансовування психоемоційного стану, навички релаксації та відновлення ресурсів, навички самостійного опрацювання негативних наслідків впливу надмірних стресових чинників;

Пропрацювання стосунків з батьками, розвиток надійної прив'язаності з ними – навички розпізнавання несприятливих форм комунікації в родині, навички розпізнавання та опрацювання власних негативних станів у комунікації, навички розпізнавання власних потреб у близьких стосунках, навички відновлення сприятливого контакту з близькими;

Уміння ефективно діяти у стресових ситуаціях – навички розпізнавання стресових/ кризових життєвих обставин, навички розроблення ефективного алгоритму подолання стресових/кризових обставин, навички усвідомлених дій у відповідності від етапу опанування стресовими/кризовими обставинами;

Подолання відчуженості, інтеграція у соціальний простір, посттравматичне зростання - навички розпізнавання соціальних потреб у контакті з іншими, навички опрацювання негативних станів, пов'язаних з соціальною напруженістю, навички відновлення сприятливого контакту та комунікації, навички самовідчуття власних інтересів та бажання у соціальному середовищі, навички розпізнавання власного стану відчуженості, навички виходу з самоізолювання та навички просити допомогу, підтримку інших.

Як уже було зазначено вище, при цьому необхідно врахувати, що розвиток навичок збереження ментального здоров'я, стійкості дитини до стресу, вміння підтримувати психоемоційний баланс неодмінно пов'язане з роботою зі значущими дорослими, які знаходяться поряд з дитиною. Важливо враховувати наступні **сімейні фактори, які позначаються на якості психоемоційного контакту у родині:**

а) *стан ментального здоров'я батьків* – наявність симптомів ПТСР, дисоціацій, дезадаптивної тривожності, порушення психоемоційного балансу та здатності керувати власними деструктивними емоційними реакціями, наявність стану апатії та пригніченості, розгубленості, депресії;

б) *передбачуваність, надійність поведінки батьків у стосунках з дитиною, відкритість та емоційність у контакті* - у випадку порушення даних характеристик стосунку в родині, діти відчувають значне стресове напруження, що негативно позначається на їхній здатності проживати та

долати стресові обставини, наслідки впливу надмірних стресових чинників;

в) *домінуючі реакції значущих дорослих на власний стрес та який переживає дитина* – діти вчаться, у першу чергу, від батьків, як реагувати на стресові обставини. Несприятливий тип реагування дорослих на стрес погіршує та ускладнює стресові реакції у дітей, негативно позначається на їхньому засвоєнні досвіду, інтеграції конструктивних висновків зі стресових обставин.

Висновки дослідження. Діти ВПО та ТПО, які змушені були полишити свої домівки, звичне коло спілкування через воєнні події потерпають від значного порушення функціонування різних сфер їхнього життя, психоемоційного балансу та ментального здоров'я. Порушення зумовлюються факторами впливу надмірних стресових чинників через воєнні події, необхідністю вимушеного переселення, втратою (фізичною або емоційною) близьких споріднених осіб, адаптацією до нових умов життя, а також наявністю несприятливого психоемоційного стану батьків/близьких споріднених осіб, що знаходяться поряд з дитиною. Симптоматика дітей має широкий спектр вираження, специфічні ознаки та що потребує систематичного психологічного супроводу, в той час як психологічна допомога наразі, переважно, носить вибірковий, несистемний характер. Психологічна допомога дітям ВПО має бути комплексною і включати в себе: кризову психологічну допомогу, застосування програм з розвитку навичок самопомоги, стресостійкості, життєстійкості, психопрофілактичні заходи, психоедукаційні

заходи щодо близьких дорослих та працівників закладів освіти. Важливо враховувати усі чинники стресового навантаження на дітей ВПО та ТПО. Окрім загальних чинників, що пов'язані з воєнними подіями, вони потерпають від втрати відчуття домівки, звичного середовища, друзів. Через примножений стрес батьків, що також страждають від наслідків вимушеного переселення, діти ВПО втрачають відчуття опорних, надійних дорослих, дехто потерпає від розлуки зі значущими близькими дорослими або, як наслідок впливу надмірного стресу на дорослих, втрачає психоемоційний контакт з ними. Основна мета фахівця у роботі з постраждалими ВПО та їхніми дітьми має бути пов'язана з **формуванням у останніх навичок самостійного піклування про власне ментальне здоров'я.**

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у необхідності постійного моніторингу типових симптомів порушення ментального здоров'я дітей ВПО та ТПО, основних запитів на психологічну допомогу у воєнний та поствоєнний часи, розробці ефективних, доступних, алгоритмізованих, постійнодіючих програм психологічного супроводу та допомоги дітям ВПО та ТПО.

References:

- Hárdi L., Kroo A. (2011). Psychotherapy and psychosocial care of torture survivor refugees in Hungary: "a never-ending journey". *Torture : quarterly journal on rehabilitation of torture victims and prevention of torture*. Vol. 21, No. 2. Pp. 84-97
- Akhtar S. A. (1995). Third individuation: immigration, identity, and the psychoanalytic process. *Journal of American psychoanalytic association*. 1995. Vol. 43, Iss. 4. Pp.1051-1084
- Papadopoulos R.K. (2002). Refugees, home and trauma. *Therapeutic care for refugees. No place like home* / by ed. R.K.Papadopoulos. pp. 9-39, London.
- Vesti P., Somnier F.E., Kastrup M. (1992). Psychotherapy with torture survivors. A report of practice from RCT. 81 p., Copenhagen
- Omelchenko Ya.M. (2019). Znachennia typu reahuvannia na stres znachymykh doroslykh u protsesi formuvannia stresostiikosti osobystosti. *Psykholohichniy chasopys*, Vyp.5, №12., 169-181.
- Omelchenko Ya.M. (2020). Tekhnolohiia rozvytku zhyttiestiikosti ditei viiskovosluzhbovtziv, shcho maiut proiavy PTSD, zasobom vidnovlennia spryiatlyvoho psykhoemotsiinoho kontaktu u rodyni. *Tekhnolohii psykhoterapevtychnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni proiaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladu*. Monohrafiia/ za red. Z.H. Kisarchuk, Kyiv: Vydavnychiy Dim «Slovo», 87-114
- Kisarchuk Z.H., Omelchenko Ya.M. (2016). Spetsyfika perebihu kryzovykh staniv, psykhotravmy ta posttravmatychnoho stresovoho rozladu u ditei. *Psykholohichna dopomoha ditiam u kryzovykh sytuatsiakh: metody i tekhniky: metodychnyi posibnyk*. Kyiv, s.9-21; 6.
- Mishchuk C.S. (2019). Vidchuzhenist yak tsentralnyi fenomen psykhotravmivnogo protsesu *Psykholohichniy chasopys*, Vyp.5, №12., 137-151
- Fletcher, K.E. (2003) Childhood Posttraumatic Stress Disorder. In: Mash, E.J. and Barkley, R.A. (Eds.), *Child Psychopathology* (pp. 330-371), 2nd Edition, New York: Guilford Press
- Pynoos, R.S., B. Grafinkel, G. Carlson, E. Weller (1990). Post-traumatic stress disorderin children and adolescents. *Psychiatric disorders in children and adolescents*, Philadelphia, PA: W.B. Saunders. 48-63
- Widom, C.S. (1999). Posttraumatic stress disorder in abused and neglected children grown up. *Am J Psychiatry*. Aug., 156(8):1223-9
- Lieberman, A. F., Knorr, K. (2007). The impact of trauma: a developmental frame work for infancy and early childhood. *Psychiatric Annals*, 37, 416-422
- Pearn, J. (2003). Children and war. *J Paediatr Child Health*, 39(3), 166-172
- Chrisman, A.K., Dougherty, J.G. (2014). Mass trauma: disasters, terrorism, and war. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am*, 23(2), 257-279
- Borba, C.P., Lauren, C.Ng. et al. (2016). A mental health needs assessment of children and adolescents in post-conflict Liberia: results from a quantitative key-informant survey. *Int. J. Cult. Ment. Health*, 9 (1), 56-70
- Drury, J., Williams, R. (2012). Children and young people who are refugees, internally displaced persons or survivors or perpetrators of war, mass violence and terrorism. *Curr Opin Psychiatry*, 25 (4), 277-284

Michelle, Liu, M.D. (2017). War and Children. *American Journal of Psychiatry*, 12 (7), 3-5. Retrieved from: <https://doi.org/10.1176/appi.ajp-rj.2017.120702>

Yanina Omelchenko

Candidate of Psychological Sciences, Acting Head of the Laboratory of Consulting Psychology and Psychotherapy, G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO CHILDREN OF FORCEDLY DISPLACED PERSONS IN WAR CONDITIONS

ABSTRACT

The article presents the results of reflecting on the practical experience of psychological support for children of forcibly displaced persons within Ukraine and temporarily displaced persons abroad due to the war. The main problem areas faced by specialists working in crisis conditions are outlined. The article highlights the key issues faced by children suffering from forced displacement, the strategies, and main directions of psychological work with these children.

Symptoms caused by stress factors related to war events significantly affect children's mental processes, disrupting their educational activities and introducing a destructive element into the educational environment. The consequences of stress impact the child's adaptability, their ability to establish and maintain social interactions, and over time, children develop feelings of alienation, dissociation, and post-traumatic stress disorder symptoms. Often, as a result of war experiences or terrorist acts, children develop tendencies toward deviant behavior, violence in social environments, and substance abuse (alcohol and drugs).

Currently, the psychological issues faced by children are acute and significantly disrupt their functioning on various levels. Psychological assistance for children should be accessible and widespread, keeping in mind that specialists usually provide short-term support, and contact with children is often limited in time. Psychological help should be structured in a way that allows psychotechnics to be applied both individually and in groups, and it should also include recommendations for developing self-help skills, stress resilience, and life stamina. In these crisis conditions, the specialist's goal in working with internally displaced persons (IDPs) and their children should be to foster the development of skills for independent care of their mental health.

The following features of psychological assistance

for IDP and TDP children in wartime conditions have been identified: when developing a strategy for psychological assistance, it is important to consider its mass orientation; psychological support should be accessible; it should include both short-term targeted programs and long-term or continuous support programs; psychological support programs should include techniques applicable individually, in groups, and suitable for self-practice by the affected individuals; attention should be paid to preserving emotional balance and preventing professional burnout, as well as retraumatization of specialists working with the affected population, as they themselves are often in a traumatic environment; all stress factors affecting children, particularly IDP and TDP children, should be considered. In addition to the general factors related to war, they suffer from the loss of home, familiar surroundings, and friends. Due to the compounded stress of parents, who also suffer from the consequences of forced displacement, IDP children lose their sense of reliable, supportive adults, some experience separation from significant caregivers, or, as a result of excessive stress on adults, lose emotional contact with them.

Keywords: excessive stress factors, crisis conditions, psychological assistance, internally displaced persons, temporarily displaced persons, emotional balance, resilience, self-help skills.

Яніна Омельченко

Кандидат психологічних наук, в.о. завідувачки лабораторії консультативної психології та психотерапії Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

АНОТАЦІЯ

В статті представлено результати осмислення практичного досвіду психологічного супроводу дітей вимушено переселених осіб в межах України та тимчасово переселених осіб закордон через воєнні події. Розкрито основні проблемні аспекти, які постають перед фахівцями, що працюють в кризових умовах. Виокремлено основна проблематика, яка виникає у дітей, що потерпають від вимушеного переселення, стратегія та основні напрямки психологічної роботи з такими дітьми.

Симптоми, спричинені впливом стресових чинників через воєнні події, істотно впливають на функціонування психічних процесів дітей і це значно порушує їхню навчальну діяльність, вносять деструктивний елемент у освітній простір. Наслідки стресу відбиваються на адаптаційних можливостях дитини, на її здатності встановлювати та підтримувати соціальну взаємодію з іншими, крім того, з часом у дітей розвивалися стани відчуженості від інших, дисоціації, симптоми посттравматичного стресового розладу. Нерідко через пережиті події війни або терористичні акти у дітей розвивалася схильність до девіантної поведінки, насильницької поведінки у соціальному середовищі, вживання алкоголю, наркотичних речовин

Наразі психологічна проблематика дітей є доволі гострою та такою, що значно порушує їхнє функціонування на різних рівнях. Психологічна допомога дітям має набувати ознак доступності, масовості, враховувати, що найчастіше фахівець здійснює короткотривалу допомогу, що контакт з дітьми, як правило, є обмеженим по часу. Психологічна допомога має будуватися таким чином, щоб психотехніки можна було застосувати як індивідуально, так і для груп, а також могли бути рекомендовані для розвитку навичок психологічної

самодопомоги, опорності до впливу стресових чинників, життєстійкості. Фактично, в даних кризових умовах мета фахівця у роботі з постраждалими ВПО та їхніми дітьми має бути пов'язана з формуванням у останніх навичок самостійного піклування про власне ментальне здоров'я.

Вирізняє наступну специфіку надання психологічної допомоги дітям ВПО та ТПО в умовах війни: у побудові стратегії психологічної допомоги важливо враховувати фактор її масового спрямування; психологічна допомога має набувати ознак доступності; психологічна допомога має містити в собі як точкові, короткотривалі програми роботи з ВПО та їхніми дітьми, так і програми тривалого чи постійно діючого супроводу; програми психологічної допомоги мають містити техніки, які можна було б застосовувати індивідуально, у групі, а також могли б бути рекомендовані для самостійного практикування постраждалими; важливо приділяти увагу питанням збереження психоемоційного балансу та профілактики професійного вигорання, ретравматизації фахівців, що працюють з постраждалими, оскільки окрім стресового навантаження через роботу з кризовими темами, наразі вони самі знаходяться в контексті травмівних обставин; важливо враховувати усі чинники стресового навантаження на дітей, зокрема дітей ВПО та ТПО. Окрім загальних чинників, що пов'язані з воєнними подіями, вони потерпають від втрати відчуття домівки, звичного середовища, друзів. Через примножений стрес батьків, що також страждають від наслідків вимушеного переселення, діти ВПО втрачають відчуття опорних, надійних дорослих, де хто потерпає від розлуки зі значущими близькими дорослими або, як наслідок впливу надмірного стресу на дорослих, втрачає психоемоційний контакт з ними.

Ключові слова: надмірні стресові чинники, кризові умови, психологічна допомога, вимушено переміщені особи, тимчасово переміщені особи, психоемоційний баланс, життєстійкість, навички самопомоги.

How to cite (як цитувати):

Omelchenko, Y. FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO CHILDREN OF FORCEDLY DISPLACED PERSONS IN WAR CONDITIONS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(4), 19–30. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.2>

Омельченко, Я. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(4), 19–30. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.2>

Дата отримання статті: 17.02.2024

Дата рекомендації до друку: 21.04.2024

Дата оприлюднення: 30.04.2024

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ ПОЗИТИВНОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

Мироненко Олена Станіславівна¹

¹Аспірант Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, магістр з психології, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4614-5535>

UDC: 159.943

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття психологічних захистів та їх роль у підтримці належного рівня психологічного благополуччя особистості і рівня її задоволеності життям. Наведено визначення феномену психологічного благополуччя та вміст його конструкту. Метою дослідження було виявлення взаємозв'язку психологічних захистів з психологічним благополуччям та рівнем задоволеності життям особистості. Вибірку склали учасники навчального проекту з позитивної психотерапії, що виявили згоду пройти психодіагностичне дослідження – разом 33 особи віком від 20 до 42 років, 29 жінок та 4 чоловіка. Обстеження проводилось індивідуально з кожним досліджуваним, які самостійно працювали з психодіагностичними методиками. Досліджена роль захисних механізмів у підтримці належного рівня психологічного благополуччя особистості та рівня її задоволеності життям. Встановлено що високий рівень психологічного благополуччя та задоволеності життям не потребує активного використання механізмів психологічного захисту у прагненні підтримувати емоційну рівновагу та особистісний комфорт. Дослідження захисних механізмів у якості можливих предикторів психологічного благополуччя і задоволеності життям показало, що високий рівень останніх має зворотній зв'язок з захисними механізмами психіки. Виявлено взаємозв'язок позитивного життєвого досвіду та захисних механізмів. Визначено можливості психокорекції механізмів психологічного захисту особистості у тих випадках, коли захисти спотворюють дійсність, у якій знаходиться особистість або створюють ілюзію задоволеності, незрілі або розвинені недостатньо і не виконують свою захисну функцію.

Ключові слова: психологічні захисти особистості, психологічне благополуччя, задоволеність життям.

Постановка проблеми. Оскільки існує єдиного підходу до визначення поняття особистість є центральним поняттям у психології, природним і завжди актуальним є інтерес до всебічного вивчення цього феномену. Протягом десятиліть важливим аспектом дослідження особистості є психологічні захисти та їх вплив на якість життя, показниками якої є психологічне благополуччя та задоволеність життям. Незважаючи на численні дослідження, досі не

єдиного підходу до визначення поняття благополуччя та кореляцій між його різними аспектами. Вивчення впливу різних факторів та взаємозв'язку між позитивним життєвим досвідом і захисними механізмами може допомогти краще зрозуміти причини формування психологічного благополуччя та способи його покращення і підтримки на високому рівні.

Аналіз досліджень і публікацій. На

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Myronenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

перший план наукового пошуку у дослідженні феномену особистості, насамперед, висуваються різноманітні внутрішньо особистісні утворення, такі як саморозуміння, Я-концепція, Я-образ, ідентичність особистості, механізми психологічного захисту особистості тощо. Психологічні захисти описуються як

низка специфічних прийомів, які використовує особистість для того, щоб знизити рівень психологічної напруги, викликані різними чинниками і які загрожують душевній рівновазі (Грановская, 2007). Психологічний захист розглядається як засіб збереження суб'єктом психічної рівноваги та позитивного самоствалення та є нормальним, постійно діючим механізмом людської свідомості.

Основне в дії механізму психологічного захисту: перебудова системи установок, що спрямована на зниження емоційної напруги та недопущення психічної травми.

Уперше поняття «захист» використав З. Фрейд у 1894 році у своїй праці «Захисні нейропсихози» (Журбин, 1990), наголосивши на важливості дослідження феномена психологічного захисту та вказавши, що захисти відіграють величезну роль в утворенні «Я», а також мають істотне значення у виробленні того, що ми називаємо своїм характером (Фрейд, 1989). Спочатку вчений вважав, що механізми психологічного захисту є вродженими і запускаються в екстремальній ситуації, виконуючи функцію «зняття внутрішнього конфлікту», тобто виступають

як засіб подолання конфлікту між свідомим і несвідомим. На думку З. Фрейда, принцип організації психологічного захисту можна виразити формулою: «Немає страху і тривоги – немає захисних механізмів».

Виникнення в онтогенезі різних типів тривоги стимулює розвиток різновидів захисних механізмів. При цьому спочатку страх і тривога спонукають людину включати механізми захисту несвідомо, і тільки пізніше починають діяти свідомо і цілеспрямовано. У психоаналізі прийнятою є точка зору (найбільш чітко представлена у роботі А. Фрейд «Я та захисні механізми»), згідно з якою захисні механізми є інструментами «Я» для захисту проти неприйнятних тенденцій, які виходять з «Воно» (Фрейд, 1993).

У сучасній психології уявлення про зв'язок захисту із екстремальними ситуаціями і про пом'якшення за його допомогою конфліктів збереглося, однак положення про різновиди форм захисту у конкретної людини піддалися корекції.

Розширення уявлень про захист пов'язане з іменем А. Фрейд, яка зробила спробу узагальнити і систематизувати знання про механізми психологічного захисту, які накопичилися до середини 40-х років ХХ ст. Вона підкреслює охоронний характер захисних механізмів, вказуючи на те, що вони попереджають дезорганізацію і розпад поведінки, підтримують нормальний психічний статус особистості. У базову концепцію З. Фрейда його дочка внесла певні корективи: акцентується роль механізмів захисту у вирішенні зовнішніх (соціогенних) конфліктів, а самі механізми розглядаються не

тільки як прояви вроджених задатків, але і як продукти індивідуального досвіду і мимовільного навчання. Було сформоване уявлення про те, що набір захисних механізмів індивідуальний і характеризує рівень адаптованості особистості. І нарешті, А. Фрейд дала першу розгорнуту дефініцію захисних механізмів: «Захисні механізми – це діяльність «Я», яка починається, коли «Я» перебуває під дією надмірно активних спонукань або відповідних афектів, які становлять загрозу для нього. Вони функціонують автоматично, не узгоджуючись зі свідомістю» (Фрейд, 1993).

У А. Адлера «психологічний захист – це почуття неповноцінності та породжуване ним прагнення до компенсацій» (Адлер, 2014). Він стверджував, що комплекс неповноцінності може стати сильним стимулом для здобуття переваг. Адлер вважав, що життєвий стиль – це компенсація конкретної неповноцінності. Якщо особистість фізично слабка, життєвий стиль може прийняти форму удосконалення того, що робить її фізично сильною. Слабка особистість в інтелектуальному відношенні буде прагнути до інтелектуальних переваг. За адекватного розуміння та підтримки людини, комплекс неповноцінності може компенсуватись і перетворити слабкість у силу. Якщо людина переживає погане ставлення до себе у дитинстві, то вона часто стає ворогом суспільства, реалізує патологічний життєвий стиль.

Як вважав Е. Фромм, захист проявляється в автоматизованому і несвідомому конформізмі, спрямованому на

подолання або попередження важкого для суб'єкта почуття самотності (Фромм, 2007).

Захисний механізм, як зазначала К. Хорні, може проявлятися у перенесенні своїх конфліктів на зовнішню ситуацію, на інших людей і таким чином деструктивно впливати на процес спілкування. Відхід від реальності і наступна дезадаптація – такі основні негативні наслідки захисної поведінки (Хорні, 2007).

На думку Ф. Бассіна функція захисту реалізується для зняття різного роду напружень в душевному житті людини. Автор вказує на здатність захисту запобігти дезорганізації поведінки людини, що настає не тільки при зіткненні свідомого і несвідомого, але і в разі протистояння між цілком усвідомлюваними установками. Вчений стверджує, що основним елементом у психологічному захисті є перебудова системи установок з метою усунення надмірного емоційного напруження та запобігання дезорганізації поведінки (Бассин, 1988).

Психологічний захист як фільтр свідомості розглядає Т. Яценко (Яценко, 2002). При такому розумінні «витіснення» зі сфери свідомого в сферу несвідомого дозволяє заповнити «порожнечі», що виникли між змістами, які суперечать уявленню особистості про себе. Психологічні захисти виконують компенсаторні функції, зокрема, заміна на більш комфортні переживання неусвідомлених, але сильних переживань, що травмують особистість; переміщення неприємних переживань зі сфери свідомого до неусвідомлюваного, акцент не на логіку, а на емоції. Як наслідок, система психологічного захисту є високо стійкою до критики ззовні.

Основна функція психологічного захисту, як акцентує Т. Яценко, полягає у недопущенні людиною до власної свідомості розуміння наявності в неї негативних рис характеру (Яценко, 2002).

Сучасна дослідниця феномену психологічного захисту Р. Грановська (Грановская, 2007) розглядає його, як процес інтрапсихічної адаптації особистості, оскільки він знімає напругу, зменшує тривогу і страх. Однак для функціонування захисту на оптимальному рівні потрібне постійне витрачання енергії. Ці витрати можуть бути дуже суттєвими і призводять до появи невротичної симптоматики і порушення працездатності.

Ми приєднуємося до позицій тих науковців, методологічним підґрунтям досліджень яких стали уявлення про людину як складну самоорганізовану систему, яка є активним суб'єктом власного життя (Вірна, 2013; Сердюк, 2021; Яценко, 2002 та ін.).

Люди, особливо дорослі, психологічно благополучні в тій мірі, в якій уявлення про себе дозволяють їм сприймати важливий для них досвід. Переживання, що не відповідають уявленням особистості про саму себе, сприймаються нею як загрозові та не допускаються до усвідомлення.

Поведінковий захисний патерн (стереотип, модель), утворений з метою забезпечити захист Я від усвідомлення явищ, що породжують тривогу, визначається у психології як захисний механізм, який виступає як один із проявів взаємодії суб'єкта з оточенням у ситуаціях можливого або наявного неуспіху в діяльності та реалізації

потреби бути повноцінною особистістю (Адлер, 2014).

Сучасні тенденції провідних світових психологічних напрямків полягають в переорієнтації на позитивні пріоритети та репрезентовані у працях А. Антоновскі, М. Селігман, М. Чіксентміхай, Н. Пезешкіан та ін.

Зокрема це стосується психологічного благополуччя – показника якості життя особистості (Сердюк та ін., 2021). Воно включає такі аспекти, як психічне здоров'я, самосвідомість, задоволеність життям, розуміння сенсу і життєвих цілей, здатність адаптуватися до складних життєвих обставин.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття людьми свого становища в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та у зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами. Ми погоджуємось із думкою Ж. Вірної, що якість життя людини полягає в її соціально-психологічній природі, яка виявляється у сприйнятті людиною власного задоволення різними сферами свого життя, його облаштуванням, що пов'язане з рівнем її потреб (Вірна, 2013).

Попри те, що поняття «психологічне благополуччя» і «задоволеність життям» мають схожі конотації, варто все ж розмежувати їх психологічну сутність. Так, узагальнюючи низку концепцій, Л. З. Сердюк розглядає психологічне благополуччя «...як інтегральний показник ступеня спрямованості особистості на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування, а також ступеня реалізованості цієї

спрямованості, що суб'єктивно виражається у відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям» (Сердюк, 2017). Натомість під «життєвою задоволеністю» сучасна психологія розуміє саме загальне уявлення людини про психологічний комфорт, зацікавленість життям як протилежність апатії; узгодженість між поставленими і реалізованими цілями; позитивну оцінку себе; загальний фон настрою (Березовська, 2020).

Прагнення до позитивного функціонування та відчуття благополуччя є однією з основних рушійних сил особистісного зростання і важливою умовою якості життя особистості, тому проблема його набуття і підтримки є предметом численних сучасних психологічних досліджень.

Дослідниця К. Ріфф запропонувала конструкт психологічного благополуччя і створила шкалу для її оцінки, відому під назвою «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф». У конструкт психологічного благополуччя К. Ріфф включила наступні параметри: самоприйняття, особистісне зростання, автономія, компетентність в управлінні середовищем, позитивні та близькі стосунки з іншими; наявність життєвих цілей. Узагальнивши результати досліджень зарубіжної гуманістичної традиції, К. Ріфф визначає психологічне благополуччя як багатофакторний феномен, що відображає оцінку особистістю свого функціонування з точки зору розкриття внутрішнього потенціалу (Ryff, Keyes, 1995).

Стаття присвячується дослідженню захисних механізмів у якості можливих предикторів психологічного благополуччя і

задоволеності життям та визначенню стратегій подолання негативних переживань.

Метою нашої роботи є виявлення взаємозв'язку психологічних захистів з психологічним благополуччям та рівнем задоволеності життям особистості.

Методологія проведеного дослідження.

Дане дослідження базується на сучасних теоріях особистості та методологіях. В емпіричному дослідженні використовувались такі методикі: «Індекс життєвого стилю» за Плутчиком-Келлерманом (Life Style Index – LSI) (Plutchik, 1996); Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (адаптація Т.Д. Шевеленкової і Т.П. Фесенко) (Ryff, 1995); Опитувальник «Індекс задоволеності життям» А.О. Нойгартен в адаптації Н.В. Паніної.

Вибірку склали учасники навчального проекту з позитивної психотерапії, що виявили згоду пройти психодіагностичне дослідження – разом 33 особи віком від 20 до 42 років, 29 жінок та 4 чоловіка. Обстеження проводилось індивідуально з кожним досліджуваним, які самостійно працювали з психодіагностичними методиками.

Для дослідження психологічних захистів в цілісній структурі особистості принципово важливим є попереднє орієнтування у психологічному статусі досліджуваних, зокрема тих його аспектах, які забезпечать інформацію стосовно різних аспектів «Я-концепції», самоставлення, суб'єктивного рівня задоволеності життям, провідних захисних механізмів та ін.

Для вимірювання тенденції до використання різних механізмів психологічного захисту у контексті нашого дослідження було застосовано методику «Індекс життєвого стилю» за Р. Плутчиком та Х. Келлерманом (Life Style Index – LSI). (Plutchik, 1996).

Результати дослідження. Як відомо, найбільш плідними психологічними механізмами захисту є компенсація і раціоналізація, а найбільш деструктивними – проекція і витіснення (Сердюк та ін., 2021). Перший полягає у тенденції до компенсації або заміщення реальних або уявних недоліків, слабкостей тощо у певних сферах життя досягненнями у інших сферах. Цей механізм забезпечує збереження психологічної рівноваги шляхом конструктивного зосередження на інших аспектах життя, тим самим підтримуючи на належному рівні усі сторони самоствлення. Раціоналізація ж полягає у наданні логічного забарвлення своїм судженням чи поведінці, з метою зменшити неприємні емоції, пов'язані з психотравмуючими подіями чи

неприємними ідеями. Слід зазначити, що при помірному прояві, вказані механізми слугують своєрідним «психологічним щитом», дозволяючи тимчасово уникнути чи послабити переживання, які можуть бути надто важкими. Надмірний їх прояв призводить до суб'єктивного викривлення реальності, заперечення наявних проблем, загальної інфантилізації.

Як можна побачити з результатів попереднього орієнтувального дослідження (таблиця 1), найбільш вираженими у досліджуваній вибірці є: раціоналізація ($\mu = 40,39$; $\sigma = 16,76$), проекція ($\mu = 38,24$; $\sigma = 26,93$) та регресія ($\mu = 32,76$; $\sigma = 21,02$).

Домінування першого показника – раціоналізації – характеризує досліджувану вибірку як зрілу, орієнтовану на логіку і самоаналіз. Підтримання адекватного самоствлення відбувається шляхом раціонального аналізу та відвернення від неприємних фактів і подій.

Проекція і регресія є менш конструктивними захисними механізмами і є свідченням тенденції до ігнорування

Таблиця 1

Описові статистики за шкалами методики «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика та Г. Келлермана

Захисні механізми	Характеристики вибірки			
	Мін.	Макс.	μ .	σ
Витіснення	0	70	20,30	15,306
Регресія	6	76	32,76	21,022
Заміщення	0	70	23,03	20,839
Заперечення	9	64	31,97	14,559
Проекція	0	92	38,24	26,927
Компенсація	0	60	28,48	20,329
Гіперкомпенсація	0	70	23,03	19,282
Раціоналізація	8	83	40,39	16,759
Індекс загальної напруженості захисних механізмів	10	61	29,45	13,650

реального стану речей. Відомо, що проєкція може використовуватися як спосіб позбавлення внутрішньої напруги та збереження позитивного самоствалення, але, надзвичайно важливо, що водночас вона може спотворювати сприйняття дійсності. Те саме стосується й регресії, як засобу втечі від переживань чи складних життєвих обставин, обираючи при цьому зручну, не обтяжливу форму реагування. Проте, як зазначається в інструкції до методики, про реально існуючі особистісні негаразди можна говорити тоді, коли показники 50%-й поріг. Як засвідчило наше дослідження, усі аналізовані показники знаходяться нижче вказаного порогу.

Разом з тим, комплексно аналізуючи отримані дані, ми не можемо стверджувати, що викладене вище припущення може повною мірою розповсюджуватись на досліджувану вибірку. Привертають увагу показники

надузагальнення, яке може слугувати нам лише для приблизного орієнтування у питанні домінування того чи іншого захисного механізму у вибірці.

Підтвердженням висунутого припущення є результати застосування описових статистик до шкал Опитувальника «Індекс задоволеності життям» А.О. Нойгартен в адаптації Н.В. Паніної, які представлені в таблиці 2. Згідно зі здобутими у ході дослідження даними, впливає факт середньої задоволеності життям представників досліджуваної вибірки ($\mu = 27,85$; $\sigma = 7,78$). Проте, як ми зазначали вище, даний показник може дещо викривлено демонструвати картину задоволеності життям в силу значної розсіюваності даних. Про те ж саме свідчить і суттєвий розмах даних, тобто різниця між максимальним і мінімальним значенням результуючого показника ($R = 26$).

Таблиця 2.

Описові статистики за шкалами методики «Індекс задоволеності життям» А.О. Нойгартен

Складові задоволеності життям	Характеристики вибірки			
	Мін.	Макс.	μ .	σ
Інтерес до життя	1	8	5,88	2,027
Послідовність у досягненні цілей	1	8	6,00	2,107
Узгодженість цілей	0	8	4,70	2,378
Позитивна оцінка себе і своїх вчинків	1	8	5,24	2,047
Загальний фон настрою	1	8	5,58	2,136
Індекс життєвого задоволення	11	37	27,85	7,783

стандартного відхилення від середнього, які є доволі високим і свідчать про доволі значне розсіювання даних, а отже – їх високу варіативність. Відтак, показники середніх значень вираженості захисних механізмів у досліджуваній вибірці можуть не відображати реального стану речей і мати характер

Позитивний життєвий досвід особистості представлений задоволеністю життям та психологічним благополуччям, отже роль психологічних захистів у його структурі заслуговує особливої уваги. Оскільки завданням даного етапу емпіричного дослідження було вивчення впливу

психологічних захистів на задоволеність життям та психологічне благополуччя особистості, нами була здійснена спроба визначення предикторів, що окреслюють собою психологічне благополуччя особистості і рівень її задоволеності життям.

Результати кореляційного аналізу показників задоволеності життям та психологічного благополуччя з вираженістю захисних механізмів у досліджуваній вибірці представлені у таблиці 3. Як можна побачити,

0,497, що наближено до середнього рівня. Як бачимо, у вказаному переліку психологічних захистів здебільшого фігурують деструктивні, тобто ті, що здатні суттєво обмежувати психологічне благополуччя особистості. Але результати кореляційного аналізу засвідчили зворотні кореляції, тобто різнонаправленість росту психологічного благополуччя / задоволеності життям і механізмів психологічного захисту. Це вказує на те, що досліджувані з нормативним рівнем

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки психологічних захистів особистості і рівня задоволеності життям у досліджуваній вибірці

	Витіснення	Регресія	Заміщення	Заперечення	Проекція	Компенсація	Гіперкомпенсація	Раціоналізація	Індекс загальної напруженості
Індекс задоволеності життям	-,288	-,394*	-,461**	,335	-,512**	-,510**	-,302	-,248	-,477**
Психологічне благополуччя	-,397**	-,395*	-,643**	,215	-,458**	-,427**	-,388*	-,321	-,497**

Примітка: ** – кореляція значуща на рівні 0,01; * – кореляція значуща на рівні 0,05

абсолютно всі статистично значущі зв'язки є оберненими. Сила кореляційного зв'язку – переважно помірною. Індекс задоволеності життям статистично значущо корелює з регресією ($r=-0,394$), заміщенням ($r=-0,461$), проекцією ($r=-0,512$), компенсацією ($r=-0,510$). Коефіцієнт кореляції індексу задоволеності життям та індексу загальної напруженості захисних механізмів становить -0,477. Психологічне благополуччя статистично значущо корелює з витісненням ($r=-0,397$), регресією ($r=-0,395$), заміщенням ($r=-0,643$), проекцією ($r=-0,458$), гіперкомпенсацією ($r=-0,388$). Сила кореляційного зв'язку психологічного благополуччя та індексу загальної напруженості захисних механізмів становить -

психологічного благополуччя / задоволеності життям підтримують свою самооцінку, реагують на стресори та інші психологічні труднощі більшою мірою за рахунок зрілих та ефективних стратегій подолання негативних переживань і меншою – за рахунок механізмів психологічного захисту.

Проте, як вже згадувалось, наявність кореляційного зв'язку показує можливість обумовленості, проте не забезпечує загальної картини каузативних чинників. В реальності ми можемо припустити наявність двостороннього впливу. Наприклад: психологічне благополуччя може виступати як регулятором використання захисних механізмів, так і їх результатом (оскільки мова йде про суб'єктивний рівень психологічного

благополуччя, воно може бути викривленим або уявним). Відтак, постає питання про реальну роль захисних механізмів у підтримці належного рівня психологічного благополуччя особистості і рівня її задоволеності життям.

Спроба вирішення даного питання була здійснена нами шляхом застосування регресійного аналізу, де у якості залежних змінних виступали Індекс задоволеності життям і Психологічне благополуччя, а у якості залежних – відповідні корелюючі показники психологічних захистів.

Як свідчать результати, викладені у таблиці 4, коефіцієнт детермінації четвертої моделі становить $R^2=0,34$. Це означає, що показник задоволеності життям визначається вказаними незалежними змінними (регресія,

неконструктивними захисними механізмами, ставить під питання істинність такої задоволеності. Адже тимчасове придушення негативних переживань і конфліктів створює своєрідну ілюзію задоволеності, яка підтримується за рахунок вказаних психологічних захистів.

Подібним чином на основі регресійного аналізу було визначено предиктори, що мають найсуттєвіший вплив на психологічне благополуччя особистості.

У таблиці 5 наведено результати регресійного аналізу за якими можемо спрогнозувати показник психологічного благополуччя у представників досліджуваної вибірки. $R^2 = 0,402$, це свідчить про те, що залежна змінна – психологічне благополуччя – визначається механізмами психологічного

Таблиця 4.

Регресійні моделі для прогнозування показника задоволеності життям на основі механізмів психологічного захисту

Модель	R	R-квадрат	Скорегований R-квадрат	Стандартна похибка оцінки
1	,474 ^a	,225	,200	6,962
2	,544 ^b	,296	,249	6,745
3	,565 ^c	,320	,249	6,743
4	,583 ^d	,340	,246	6,757
а. Предиктори: (конст.), Регресія				
б. Предиктори: (конст.), Регресія, Заміщення				

заміщення, проєкція, компенсація) на 34%. При цьому, як вже зазначалося, кореляційний зв'язок залежної змінної (задоволеність життям) та предикторів (захисних механізмів) є оберненим. А відтак, аналізовані результати регресійного аналізу фактично демонструють роль вказаних захисних механізмів у порушенні задоволеності життям. Адже якщо задоволеність життям у вибірці визначається

захисту на 40%. Слід зазначити, що попри середній відсоток, такий показник є доволі значущим в плані неконструктивної участі психологічних захистів у формуванні суб'єктивного відчуття психологічного благополуччя. Як можна побачити з наведеного аналізу, маємо справу зокрема з незрілими захистами, що можуть тимчасово викликати почуття полегшення, забезпечуючи

Таблиця 5.

Регресійні моделі для прогнозування показника психологічного благополуччя на основі механізмів психологічного захисту

Модель	R	R-квадрат	Скорегований R-квадрат	Стандартна похибка оцінки
1	,298 ^a	,089	,060	44,191
2	,504 ^b	,254	,204	40,660
3	,572 ^c	,327	,257	39,283
4	,572 ^d	,327	,230	39,978
5	,589 ^e	,347	,226	40,098
6	,634 ^f	,402	,264	39,085
a. Предиктори: (конст.), Витіснення				
b. Предиктори: (конст.), Витіснення, Регресія				
c. Предиктори: (конст.), Витіснення, Регресія, Заміщення				
d. Предиктори: (конст.), Витіснення, Регресія, Заміщення, Проекція				
e. Предиктори: (конст.), Витіснення, Регресія, Заміщення, Проекція, Компенсація				
f. Предиктори: (конст.), Витіснення, Регресія, Заміщення, Проекція, Компенсація, Гіперкомпенсація				

ілюзорний емоційний комфорт і психологічне благополуччя. При цьому вони не вирішують основних проблем і можуть призвести до негативних наслідків у довгостроковій перспективі.

Як і в попередньому випадку, значущі кореляції між залежною і незалежними змінними є оберненими. Це в свою чергу свідчить, що високий рівень психологічного благополуччя не вимагає активного використання механізмів психологічного захисту у прагненні підтримувати емоційну рівновагу та особистісний комфорт. Таким чином дослідження захисних механізмів у якості можливих предикторів психологічного благополуччя і задоволеності життям показало, що високий рівень останніх має зворотній зв'язок з захисними механізмами психіки (зокрема незрілими). Це в свою чергу дозволяє глибше зрозуміти роль захисних

механізмів психіки у забезпеченні психологічного комфорту особистості. Наприклад, розуміння того, що люди з нормативним рівнем психологічного благополуччя рідше вдаються до неконструктивних захисних механізмів, може допомогти у розробці ефективних стратегій підтримки психічного здоров'я в цілому, та зрілих стратегій подолання негативних переживань зокрема.

Ще одним не менш важливим аспектом подальшого наукового пошуку може бути розуміння інших чинників, які прямо і значущо впливають на розвиток психологічного благополуччя і задоволеності життям. Адже діагностований у досліджуваній вибірці формально високий рівень психологічного благополуччя не здатен засвідчити істинне психічне благополуччя, оскільки результати проведеного регресійного

аналізу у обох випадках показали значне місце інших чинників, які не охоплені даним дослідженням.

Таким чином, можемо припустити, що психологічне благополуччя, як і задоволеність життям, являють собою складні мозаїчні феномени, що включають в себе емоційні, когнітивні, соціальні та ін. компоненти, розуміння яких сприятиме науці адекватним стратегіям пристосування і подолання негативних переживань, а отже – повноцінному життю.

Висновки

Дослідження впливу захисних механізмів у якості можливих предикторів психологічного благополуччя і задоволеності життям показало, що високий рівень останніх деякою мірою підтримується за рахунок психологічних захистів (зокрема незрілих). А отже, їх формально високий рівень не свідчить про істинне психічне благополуччя.

Психокорекція механізмів психологічного захисту щодо психологічного благополуччя і задоволеності життям є доцільною тоді, коли психологічні захисти спотворюють дійсність, у якій знаходиться особистість або створюють ілюзію задоволеності, незрілі або розвинені недостатньо, що може породжувати у особистості відчуття тривоги та страху навіть у звичайних ситуаціях.

Психокорекційна програма механізмів психологічного захисту повинна полягати у їх усвідомленні та осмисленні і бути спрямованою на розвиток критичності до власного несвідомого компоненту, аналіз конструктивності вибору продуктивної

стратегії поведінки, зниження тривоги та підвищення рівня самооцінки; навчання навичкам рефлексивного стилю мислення та зрілим стратегіям подолання негативних переживань. Це буде сприяти розширенню спектру використовуваних захисних механізмів, більш гнучкому їх використанню та формуванню адаптивних форм реагування, тобто, більш повноцінному життю.

Подальші перспективи досліджень полягають в розробці ефективних технологій розвитку особистості, що допоможуть їй стати більш усвідомленою та відповідальною, відчувати себе цілісною, гармонійною, психологічно благополучною та задоволеною власним життям.

References :

- Adler, A. (2014). *Nauka o kharakterakh. Ponyat' prirodu cheloveka* [The Science of Characters. Understanding Human Nature]. Moskva: Akademicheskiiy proekt – Gaudeamus.
- Bassin, F. V. (1988). Problema psikhologicheskoy zashchity [The problem of psychological defense]. V F. V. Bassin, M. K. Burlakova, & V. N. Volkov, *Psikhologicheskiiy zhurnal*, 3, 30–41.
- Berezovska, L. (2020). Psykholohichne blahopoluchchya ta zadovolenist' zhyt'tyam: empirychnyy rakurs [Psychological well-being and life satisfaction: An empirical perspective]. *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy*, 53(3), 24–32.
- Virna, Zh. P. (2013). Adaptatsiynyy profil' zadovolenosti zhyt'tyam osobystosti [Adaptation profile of life satisfaction of the individual]. *Problemy suchasnoyi psikhohohiyi*, 2, 20–25.
- Granovskaya, R. M. (2007). *Psikhologicheskaya zashchita* [Psychological Defense]. Sankt-Peterburg: Rech'.
- Zhurbin, V. I. (1990). Ponyatie psikhologicheskoy zashchity v kontseptsyakh Z. Freyda i K. Rodzhersa [The concept of psychological protection in the concepts of Z. Freud and K. Rogers]. *Voprosy psikhologii*, 4, 14–22.
- Plutchik, R. (1996). Test-oprosnik mekhanizmov psikhologicheskoy zashchity (Life Style Index) [Test-questionnaire of mechanisms of psychological protection (Life Style Index)]. Adaptatsiya L. R. Grebennikovoy (rukovodstvo po ispol'zovaniyu), R. Plutchik, G. Kellerman, & Kh. Konte. Moskva: 18.

Serdyuk, L. Z. (2017). Struktura ta funktsiya psikhologichnoho blahopoluchchya osobystosti [The structure and function of the psychological well-being of the individual]. *Aktual'ni problemy psikhoholohiyi*, 17, 124–133.

Serdyuk, L. Z., et al. (2021). *Samodeterminatsiya psikhologichnoho blahopoluchchya osobystosti: Monografiya (za red. L. Z. Serdyuk)* [Self-determination of the psychological well-being of the individual: Monograph (edited by L. Z. Serdyuk)]. Kyiv–Lviv: Vydavets' Viktoriya Kundel's'ka.

Freud, A. (1993). *Psikhologiya Ya i zashchitnye mekhanizmy* [Psychology of the self and protective mechanisms]. Moskva: Pedagogika-Press.

Freud, Z. (1989). *Vvedenie v psikhoanaliz: Lektsii* [Introduction to psychoanalysis: Lectures]. Avtory ocherka o Freyde F. V. Bassin & M. G. Yaroshevskiy. Moskva: Nauka.

Fromm, E. (2007). *Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti* [Anatomy of Human Destructiveness]. Perevod P. S. Gurevich. Moskva: Ast, Khranitel', Midgard.

Horney, K. (2007). *Nashi vnutrennie konflikty. Konstruktivnaya teoriya neuroza* [Our Inner Conflicts. Constructive Theory of Neurosis]. Perevod s angl. V. Svetlov. Moskva: Akademicheskii projekt.

Yatsenko, T. S. (2002). Osoblyvosti vzayemozv'yazku mizh svidomoyu ta nesvidomoyu sferamy psikhiky sub'yekta [Peculiarities of the relationship between the conscious and unconscious spheres of the subject's psyche]. *Neperevna profesiyna osvita: Teoriya i praktyka: Naukovo-metodychnyy zhurnal*, 4(8), 99–110.

Plutchik, R., Kellerman, H., & Conte, H. R. (1979). A structural theory of ego defenses and emotions. In E. Izard (Ed.), *Emotions in personality and psychopathology* (pp. 229–257). New York: Plenum Publishing Corporation.

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.69.4.719>.

Olena Myronenko

Master of Psychology, PhD student, H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL DEFENSES IN THE STRUCTURE OF A PERSONALITY'S POSITIVE LIFE EXPERIENCE

ABSTRACT

The study examines the concept of psychological defenses and their integral role in ensuring an individual's

psychological well-being and life satisfaction. Psychological defenses are understood as mechanisms aimed at protecting the psyche from excessive stress and maintaining emotional stability. The article provides a detailed analysis of the construct of psychological well-being, highlighting its multidimensional nature, which includes aspects such as emotional balance, a sense of purpose, and self-realization. Additionally, the phenomenon of life satisfaction is described as a subjective assessment of the quality of life based on personal values, experiences, and expectations.

The primary objective of this research was to investigate the connection between psychological defenses and two pivotal psychological constructs: well-being and life satisfaction. The empirical study involved 33 participants aged 20 to 42 (29 women and 4 men) who were part of a positive psychotherapy training project. The participants agreed to undergo a series of psychodiagnostic evaluations, conducted individually, where they independently worked through the selected diagnostic tools.

Findings suggest that psychological defense mechanisms play a nuanced role in supporting an individual's emotional equilibrium and personal comfort. However, it was revealed that individuals with high levels of psychological well-being and life satisfaction tend to rely less on these mechanisms to maintain emotional balance. This suggests that optimal psychological functioning and positive life experiences may be associated with a reduced need for defensive psychological strategies. Moreover, the study highlights an inverse relationship between the intensity of psychological defense mechanisms and the degree of psychological well-being and life satisfaction.

The research further explores the relationship between defense mechanisms and positive life experiences, identifying potential pathways for psycho-correction. Specifically, it emphasizes addressing situations where defenses are immature, underdeveloped, or fail to fulfill their protective function. Such defenses may distort reality or create an illusory sense of satisfaction, thus requiring targeted interventions to enhance their adaptability and effectiveness.

Keywords: psychological defenses of the personality, psychological well-being, life satisfaction

Мироненко Олена Станіславівна

Аспірант Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, магістр з психології, м. Київ (Україна)

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ ПОЗИТИВНОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено феномен психологічних захистів та їх значення у забезпеченні психологічного благополуччя та задоволеності життям особистості. Психологічні захисти визначено як механізми, що допомагають особистості знижувати рівень внутрішньої напруги, підтримувати емоційну рівновагу та адаптуватись до стресових обставин. Особливу увагу приділено поняттю психологічного благополуччя, яке включає суб'єктивне сприйняття щастя, відчуття гармонії із собою та світом, наявність мети та задоволення базових життєвих потреб. Задоволеність життям визначено як суб'єктивну оцінку якості власного життя на основі особистих цінностей, очікувань та досвіду.

Метою дослідження було виявлення специфіки зв'язку між механізмами психологічного захисту та рівнем психологічного благополуччя і задоволеності життям. У вибірці взяли участь 33 особи (29 жінок та 4 чоловіка) віком від 20 до 42 років, які проходили навчання у межах проекту з позитивної психотерапії та погодилися на участь у психодіагностичному дослідженні. Для збору даних застосовувались психодіагностичні методики, робота з якими проводилася індивідуально із кожним респондентом.

Результати дослідження показали, що високий рівень психологічного благополуччя та задоволеності життям асоціюється із меншою активністю використання механізмів психологічного захисту. Це свідчить про те, що люди із гармонійним психологічним станом здатні зберігати емоційну рівновагу без надмірної активації захисних механізмів. Водночас низький рівень благополуччя супроводжується підвищеним використанням захистів, що може свідчити про необхідність підтримки

емоційного балансу в умовах внутрішніх чи зовнішніх стресорів.

Окремо досліджено зв'язок між позитивним життєвим досвідом і захисними механізмами. Визначено, що незрілі або недостатньо розвинені психологічні захисти можуть спотворювати реальність чи створювати ілюзорне відчуття задоволеності, що впливає на якість життєвого досвіду. Автори наголошують на важливості психокорекційних заходів для оптимізації роботи механізмів психологічного захисту, особливо у випадках їхньої дисфункціональності.

Ключові слова: психологічні захисти особистості, психологічне благополуччя, задоволеність життям

How to cite (як цитувати):

Myronenko, O. THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL DEFENSES IN THE STRUCTURE OF A PERSONALITY'S POSITIVE LIFE EXPERIENCE. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(4), 31–43. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.3> [in Ukrainian]

Мироненко, О. РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ ПОЗИТИВНОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(4), 31–43. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.3>

Дата отримання статті: 03.01.2024

Дата рекомендації до друку: 15.03.2024

Дата оприлюднення: 30.04.2024

ВПЛИВ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ НА ЙОГО ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ

Лагодзінська Валентина Іванівна¹

¹ Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2691-1163>

UDC: 159.922:005.32

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто концепт «креативний потенціал» та його вплив на психічне здоров'я й суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх організацій в умовах війни.

Визначено креативний потенціал як динамічну структуру, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості.

Підкреслено, що проблема креативного потенціалу та його впливу на психічне здоров'я й на суб'єктивне благополуччя в умовах війни є актуальним питанням та водночас залишається недостатньо розробленою, особливо щодо сфери освіти.

Констатовано, що загалом працівники освітніх організацій мають недостатній рівень креативності. Доведено, що такі показники, як творче мислення та творче ставлення до професії суттєво пов'язані з позитивним психічним здоров'ям персоналу освітніх організацій та їхнім суб'єктивним благополуччям. Окрім того, зростання творчого ставлення до професії знижує прояв таких негативних станів, як тривожність та фрустрованість, а розвиток творчого мислення позитивно корелює з «внутрішнім локусом контролю».

Ключові слова: креативний потенціал, освітні організації, освітній персонал, психічне здоров'я, суб'єктивне благополуччя, війна.

Постановка проблеми. Сучасна українська психологія ще ніколи не функціонувала в умовах війни. Її організаційна структура, тематика фундаментальних і прикладних досліджень, організація впровадження одержаних наукових результатів у суспільну практику були налаштовані на функціонування в умовах миру і відносної соціально-політичної стабільності (Панок, 2023). Війна є найбільш вираженим негативним чинником, який впливає на психічне здоров'я особистості, оскільки цей чинник обумовлює пряму загрозу життя людини і різні вияви насильства (політичного, військового, економічного, сексуального

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © *Valentyna Lahodzinska*

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

тощо). Однією із важливих проблем в період війни є проблема підтримки та збереження психічного здоров'я особистості (Карамушка, 2022).

Одним із стратегічних завдань реформування психологічної підтримки населення в Україні є розвиток креативного потенціалу разом із забезпеченням психічного здоров'я особистості. Креативність виступає важливим чинником забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу. Концепція креативності і концепція здорової, самоактуалізованої особистості є тісними та взаємодоповнюваними.

У зоні підвищеного ризику в умовах війни знаходиться персонал освітніх організацій. На думку Н. Гутарєвої та ін. (Гутарєва, 2013), проблему професійного здоров'я вчителя за ступенем значущості слід розглядати в контексті загальної концепції охорони здоров'я нації, тому що саме від учителя більшою мірою залежить здоров'я підростаючого покоління.

Тож актуальним завданням сьогодення для науковців-психологів є пошук дієвих чинників, що сприяють підвищенню ефективності діяльності персоналу освітніх організацій в умовах війни та забезпечують його психічне здоров'я й підвищення суб'єктивного благополуччя (Креденцер, 2023).

Наші попередні дослідження показали (Лагодзінська, 2022), що в умовах всесвітньої пандемії, спричиненої COVID-19, одним із чинників забезпечення психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя є креативний

потенціал особистості.

Підвищення рівня психічного здоров'я людей і суспільства загалом в умовах воєнного стану та у повоєнні роки стає не тільки завданням гуманізації соціальних відносин і підвищення якості життя, а й умовою національного буття та перспектив державного розвитку для збереження психічного здоров'я нації.

Дослідник П. Горностай (Горностай, 2005) пропонує своє бачення розвитку креативного потенціалу та зазначає, що всі ми станемо свідками, як креативність та розвиток творчості стане могутнім джерелом особистісного росту людини і психологічного здоров'я суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показав, що проблема креативного потенціалу педагогічних працівників достатньо розроблена та розглядається в двох основних напрямках: 1) креативний потенціал студентів-майбутніх педагогів; 2) креативний потенціал власне працівників освітніх організацій.

Що стосується досліджень креативного потенціалу, педагогічної творчості та особливостей підготовки до неї *майбутніх учителів*, то цьому надається належна увага в наукових працях вітчизняних науковців (Балахтар, 2018; Горностай, 2005; Дубасенок, 2011; Лагодзінська, 2022; Павленко, 2016; Павлюк, 2007; Петришин, 2012; Петрушова, 2014 та ін.).

Дослідниці О.І. Титаренко & Т.А. Каткова зазначають, що проблему психологічної суті творчого потенціалу особистості доцільно розглядати через такі

його складники: творчі здібності, креативність, творча активність. Залежно від рівня прояву кожного із цих складників, авторки визначили рівні розвитку творчого потенціалу особистості (високий, середній та низький): високий рівень творчого потенціалу характерний для осіб, які швидко включаються в роботу і засвоюють новий матеріал (здатність до нетипових рішень, рішучість, упевненість); середній рівень творчого потенціалу характерний для осіб, які мають необхідні творчі сили, проте не використовують їх повною мірою; низький рівень творчого потенціалу характерний для осіб, які проявляють себе творчо вкрай рідко (Титаренко & Каткова, 2019).

Отже, базуючись на підходах О.І. Титаренко & Т.А. Каткової, *креативний потенціал* визначається як динамічна структура, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості, і зумовлені креативністю. Він має комплексний характер і виявляється на всіх рівнях індивідуальності: на біопсихологічному, психологічному, соціальному і духовному. Як феномен, що розвивається, творчий потенціал має специфічні підструктури, взаємодія яких забезпечує сталість і цілісність творчих проявів людини, його динаміку загалом. Авторки підкреслюють, що психологічну суть творчого потенціалу особистості можна визначити через такі складники: творчі здібності, креативність, творча активність (Титаренко & Каткова, 2019).

Особливо важливого значення

креативний потенціал набуває в

професійній діяльності персоналу освітніх організацій.

О. Дубасенок (Дубасенок, 2011) зазначає в цьому контексті, що професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя має свої особливості і передбачає подвійні цілі: по-перше, необхідно розвинути творчі здібності студентів і стимулювати їх творчий пошук засобами навчальної, позанавчальної, науково-дослідної та самостійної роботи; по-друге, необхідно озброїти майбутніх педагогів прийомами, методами, технологіями стимулювання та розвитку творчого потенціалу школярів у процесі навчальної та позакласної роботи.

В.В. Павленко (Павленко, 2016) визначає креативний потенціал особистості як властивість особистості, що характеризується можливістю генерувати нові ідеї, здійснювати пошук шляхів практичного розв'язання оригінальних, нестандартних завдань, вибирати найбільш продуктивні стратегії творчої діяльності. Отже, дослідниця наголошує, що креативний потенціал майбутнього вчителя інтегрує в собі характеристики, які є основою для подальшої успішної творчої професійної діяльності, що сприятиме розвитку креативного потенціалу особистості учня, тому їх необхідно розвивати у студентів, що навчаються у ЗВО (Павленко, 2020). В.В. Павленко об'єднала характеристики креативного потенціалу майбутнього вчителя в чотири групи: креативна спрямованість, креативна грамотність, креативні вміння, креативність особистості вчителя.

Що стосується **креативного**

потенціалу власне персоналу освітніх організацій, то цим проблемам також присвячені роботи низки українських вчених (Антонова, 2012; Павлик & Радзімовська, 2023; Петришин, 2012; Рудик, 2017 та ін.).

Зокрема, наприклад, Я. Рудик зазначає, що креативний потенціал формується шляхом усвідомлення педагогічним працівником необхідності пошуку нових методів та способів навчання, відходу від стереотипів. Він проявляється в уміннях сприймати і нестандартно вирішувати професійні проблеми, використовуючи найоптимальніші засоби. Водночас дослідник виокремлює такі компоненти креативного потенціалу: проблемочутливий, інформаційний, розумовий, мотиваційний, самодостатній, комунікативний, альтруїстичний, аналітичний, конструктивний, інноваційний (Рудик, 2017).

Креативність є необхідною складовою праці вчителя, зазначає В.В. Павленко (Павленко, 2016). Без неї неможливий педагогічний процес. Креативність педагога специфічна за своєю суттю. Вона є необхідною умовою становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку і розкриття як особистості. Креативність формує педагогічну талановитість учителя.

Що стосується *ролі креативного потенціалу персоналу освітніх організацій в процесі забезпечення їхнього психічного здоров'я та благополуччя*, то аналіз літератури показав, що вивчення феномену творчості в цілому та креативного потенціалу у контексті психічного здоров'я особистості має достатню багатовекторність. У науковій літературі цій проблемі присвячені праці

низки психологів та педагогів (Балахтар & Москальова, 2020; Лагодзінська, 2022; Лобода, 2010; Моляко, 2006; Мешко, 2013; Сисоєва, 2006 та ін.).

Так, О.В. Лобода (2010) наголошує, що творчий потенціал особистості розглядається як інтегральна, динамічна особистісно-соціальна властивість, яку можна охарактеризувати як невичерпний ресурс творчих можливостей, здатність конкретної людини до цілеспрямованої творчої діяльності, що виступає фундаментом її психічного благополуччя. Отже, творчий потенціал виконує інтегруючу функцію в структурі якісних характеристик системи психічного здоров'я, розвитку та становлення особистості.

Г.М. Мешко (Мешко, 2013) зазначає, що вчитель вважається здоровим, якщо у нього гармонійно розвиваються потенційні фізичні і творчі сили, що роблять його зрілим і компетентним фахівцем, працездатним і активним суб'єктом життя і професійної діяльності. Для таких учителів характерні насамперед: психічна рівновага, високий рівень адаптації, гармонійні стосунки з оточенням, цілеспрямованість, плановість і впорядкованість своїх дій, упевненість у собі, почуття професійного обов'язку, оптимізм, адекватна самооцінка, адекватний рівень домагань, конгруентність, креативність, критичність мислення, пріоритет духовних цінностей, автономність, внутрішня узгодженість.

А.К. Пічуєва (Пічуєва, 2022) дослідила зв'язок між креативністю та психологічним благополуччям студентів. Дослідниця

визначила, що психологічне благополуччя креативних студентів значно вище за більшістю показників у порівнянні з некреативними студентами. Значні відмінності міжкреативами та некреативами студентами виявляються за всіма показниками психологічного благополуччя, окрім «самоприйняття», що свідчить про те, що ставлення до себе не пов'язані з креативністю. Отже, на підставі результатів емпіричного дослідження констатовано, що креативність є важливим предиктором психологічного благополуччя особистості.

Насамперед слід зазначити, що різні аспекти творчості, креативності та розвитку креативного потенціалу особистості в кризових умовах та умовах війни вивчала низка вітчизняних психологів. Так, наприклад, Н.М. Латиш (Латиш, 2022) проаналізував розвиток творчого мислення як основу психічного здоров'я особистості. С.О. Лукомська (Лукомська, 2022) дослідила вплив творчості на психологічне благополуччя учасників фанатських спільнот під час пандемії COVID-19.

О.В. Диса & О.В. Рудковська визначили, що творча діяльність може бути способом подолання кризової ситуації. Психологині зазначають, що творчість дає можливість дистанціюватися від інтенсивних переживань, а також дозволяє обійти природні захисні механізми, які можуть спрацювати, коли людина намагається когнітивно опрацювати той емоційно болісний досвід, який вона здобула під час психотравмуючих подій. Під час війни творчість допомагає людям бачити себе в якості «тих, хто вижив»,

а не як жертв, а також сприяє розвитку самостійності і здатності вирішувати проблеми, може стати довгостроковим копінг-ресурсом для дитини; творча діяльність допомагає долати мовленнєві бар'єри та дозволяє висловити багатовимірні аспекти психотравмуючої події (Диса & Рудковська, 2022).

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що проблема креативного потенціалу та його вплив на психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя в умовах війни є актуальним питанням. Водночас ця проблема, наскільки нам відомо, раніше не виступала предметом аналізу у вітчизняній організаційній психології, зокрема щодо сфери освіти.

Мета дослідження: дослідити вплив креативного потенціалу персоналу освітніх організацій на його психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя в умовах війни.

Завдання емпіричного дослідження:

1. Проаналізувати рівень розвитку креативного потенціалу персоналу освітніх організацій;
2. Дослідити вплив креативного потенціалу на психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх організацій в умовах війни.

Методика та організація дослідження

Для проведення дослідження креативного потенціалу персоналу освітніх організацій було використано тест-опитувальник «Креативність» Н.Ф. Вишнякової (Вишнякова, 2011), який інтегрує основні показники креативності. Тест побудовано за принципом виявлення переваг, спрямованості і креативних характеристик, а

також можливих резервів, рівня самооцінки і творчого потенціалу особистості. Опитувальник складається з 80 пунктів, згрупованих у 8 шкал: 1) творче дивергентне мислення; 2) допитливість; 3) оригінальність; 4) уява; 5) інтуїція; 6) емоційна емпатія; 7) відчуття гумору; 8) творче ставлення до професії. Для проведення нашого дослідження із 8 показників креативності було відібрано 2 показники, які, на наш погляд, найбільш відповідають змісту діяльності освітнього персоналу: 1) Творче (дивергентне) мислення як інтелектуальний процес створення нового; 2) Професійна креативність, яка передбачає продуктивну професійну спрямованість особистості, рівень оригінальності мислення, імпровізаційність, відкритість до нового в діяльності і новаторство (Вишнякова, 2011).

Суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх організацій досліджувалось за допомоги методики «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB) (P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai & M. Kinderman; адаптація Л. Карамушки, К. Терещенко, О. Креденцер). Методика визначає 3 показники (складові суб'єктивного благополуччя): «психологічне благополуччя»; «фізичне здоров'я та благополуччя»; «стосунки») та загальний показник суб'єктивного благополуччя (Pontin, Schwannauer, Tai, & Kinderman, 2013). Для статистичної обробки отриманих даних використовувались методи математичної статистики: описові статистики, кореляційний та дисперсійний (ANOVA) аналізи (SPSS, 22 версія). Дослідження проводилось в травні

2022 року за допомогою GoogleForms на добровільній основі.

Вибірку дослідження склали 112 працівників освітніх та наукових організацій з м. Києва, м. Дніпра та Київської обл., із них: 11,8% – чоловіки, 88,4% – жінки. За віком респонденти були розподілені так: 37,6% – до 30 років, 18,8% – від 31 до 40 років, 20,5% – від 41 до 50 років, і 23,2% – понад 50 років. За посадою опитані розподілились так: 77,7% – працівники освітніх організацій; 22,3% – керівники освітніх організацій.

Результати дослідження та їх обговорення

У межах реалізації діагностичного компоненту технології нами було проведено емпіричне дослідження креативного потенціалу персоналу освітніх організацій в умовах війни.

Проаналізуємо насамперед **рівень розвитку креативного потенціалу** персоналу освітніх організацій.

Аналіз отриманих даних (табл.1) свідчить про те, що розвиток креативного потенціалу персоналу освітніх організацій за всіма показниками переважно відповідає середньому рівню. Більш вираженим показником креативного потенціалу є «творче

Таблиця 1.

Показники креативного потенціалу персоналу освітніх організацій

Показники креативного потенціалу	Min	Max	M	SD
«Творче мислення»	0	10	7,16	2,02
«Творче ставлення до професії»	2	10	6,90	1,80

мислення» ($M=7,16$, $SD=2,02$). Менш вираженим є «творче ставлення до професії» ($M=6,90$, $SD=1,80$).

У таблиці 2 представлені результати, що стосуються кількісного розподілу освітян за рівнями розвитку креативного потенціалу.

Згідно з результатами проведеного

високому рівні (44,6 %). Низький рівень цього показника виявлені у 18,8 %, а середній – у 36,6 % відповідно.

Подібні результати отримані і в дослідженнях О.В. Брюховецької (Брюховецька, 2009) серед менеджерів освітніх організацій. За даними авторки, дослідження

Таблиця 2

**Рівень розвитку креативного потенціалу персоналу освітніх організацій
(у % від загальної кількості опитаних)**

Показники креативного потенціалу	Високийрівень	Середнійрівень	Низькийрівень
«Творче мислення»	50,9	27,7	21,4
«Творче ставлення до професії»	44,6	36,6	18,8

дослідження, високий рівень показника креативного потенціалу «творче мислення» спостерігається у 50,9% респондентів, у 27,7 % опитаних цей показник виявлено на середньому рівні, у 21,4 % – на низькому рівні. Отже, отримані дані свідчать про наявність певної проблеми у розвитку творчого мислення освітян. Цей показник є досить важливим в професійній діяльності персоналу освітніх організацій, адже дивергентне мислення, як інтелектуальний процес створення нового, розглядається як важлива складова творчої особистості, що передбачає поєднання пильності у пошуках проблем, гнучкості інтелекту, легкості генерування ідей і здатності до віддаленого асоціювання та має прояви як нестандартність мислення, яку здавна вважають неодмінною складовою таланту.

Розвиток показника креативного потенціалу «творче ставлення до професії» спостерігається у освітян здебільшого на

розвитку креативності управлінських кадрів освіти також виявило у більшості керівників середній і низький рівні креативності.

Отже, отримані результати емпіричного дослідження довели, що загалом працівники освітніх організацій мають недостатній рівень креативності. Тож результати дослідження дають підставу щодо створення умов для розвитку креативного потенціалу персоналу освітніх організацій та засвідчують необхідність організації спеціального навчання з розвитку креативного потенціалу в професійній діяльності освітян. Окрім того, наголосимо, що розвиток креативності у персоналу освітніх організацій має бути повноправним компонентом їхньої психологічної підготовки, оскільки головною ідеєю відродження українського суспільства є розкріпачення творчого потенціалу громадян і перехід на вищий щабель економічного й соціального розвитку. Втілення цієї ідеї у життя значною мірою залежить від організації

педагогічного процесу та впровадження інноваційних технологій навчання.

Далі проаналізуємо дані, отримані в результаті виконання *другого завдання емпіричного дослідження*, яке полягало у виявленні зв'язку між креативним потенціалом освітнього персоналу та компонентами його психічного здоров'я й благополуччя.

Насамперед проаналізуємо зв'язок кожного показника креативного потенціалу з компонентами психічного здоров'я освітнього персоналу.

Показник креативного потенціалу «творче мислення», як видно із табл.3, має позитивний статистично значущий кореляційний зв'язок з рефлексивно-особистісним компонентом психічного здоров'я ($r=0,278$; $p<0,01$). Отже, отримані дані свідчать про те, що чим вище рівень розвитку показника креативного потенціалу

вираженості позитивного психічного здоров'я освітян і навпаки.

Також аналіз даних показує, що показник креативного потенціалу «творчестислення» має статистично значущий зв'язок з операційно-функціональним компонентом психічного здоров'я, зокрема з показником «внутрішній контроль» ($r=0,277$; $p<0,01$). Тобто підвищення рівня творчого мислення сприяє підвищенню внутрішнього контролю особистості над своїм здоров'ям. Що стосується показників «контроль могутніми іншими» та «контроль випадку», то тут дослідження не виявило статистично значущих зв'язків (табл. 3).

Окрім того, слід відмітити, що «творче мислення» не пов'язано з емоційним компонентом психічного здоров'я персоналу освітніх організацій. Тобто можна говорити про те, що виникнення негативних психічних станів не залежить від того, наскільки у людини розвинено творче мислення.

Таблиця 3.

Зв'язок між показниками креативного потенціалу та рівнями вираженості компонентів психічного здоров'я персоналу освітніх організацій (r)

Компоненти психічного здоров'я	Творче мислення	Творче ставлення до професії
<i>Емоційний компонент</i>		
тривожність	-0,038	-0,264**
фрустрованість	-0,142	-0,255**
агресивність	-0,019	-0,167
ригідність	0,063	-0,053
<i>Рефлексивно-особистісний</i>		
	0,278**	0,320**
<i>Операційно-функціональний</i>		
«внутрішній контроль»	0,277**	0,120
«контроль «могутніми іншими»	0,060	0,118
«контроль випадку»	0,042	-0,163

** $p<0,01$

«творче мислення», тим вище рівень Тепер проаналізуємо дані, які

стосуються показника креативного потенціалу «творче ставлення до професії». Як видно з табл. 3, існує негативний статистично значущий кореляційний зв'язок між цим показником креативного потенціалу і емоційним компонентом психічного здоров'я, зокрема з показником «тривожність» ($r=-0,264$; $p<0,01$) та фрустрованість ($r=-0,255$; $p<0,01$). Тобто ми можемо говорити про те, що чим більше творче ставлення до професії у працівників освітніх організацій, тим менше у них виражені такі негативні емоційні стани, як тривожність та фрустрованість.

Окрім того, показник креативного потенціалу «творче ставлення до професії» має позитивний статистично значущий зв'язок з рефлексивно-особистісним компонентом психічного здоров'я персоналу освітніх організацій ($r=0,320$; $p<0,01$). Суть цього

не пов'язано з локусом контролю здоров'я.

Наступним кроком дослідження був аналіз зв'язку креативного потенціалу із суб'єктивним благополуччям персоналу освітніх організацій в умовах війни (табл. 4).

Як бачимо із таблиці 4, існує позитивний статистично значущий зв'язок між «творчим мисленням» та усіма компонентами суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій: психологічне благополуччя ($r=0,447$; $p<0,001$), фізичне здоров'я та благополуччя ($r=0,269$; $p<0,01$), стосунки ($r=0,333$; $p<0,001$) та суб'єктивне благополуччя в цілому ($r=0,422$; $p<0,001$). Отже, на основі отриманих даних ми можемо говорити про те, що з розвитком «творчого мислення» зростає суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх організацій.

Так само бачимо із таблиці 4, що існує

Таблиця 4

Зв'язок між показниками креативного потенціалу та компонентами суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій (r)

Компоненти суб'єктивного благополуччя	Творче мислення	Творче ставлення до професії
Психологічне благополуччя	0,447***	0,403***
Фізичне здоров'я та благополуччя	0,269**	0,268**
Стосунки	0,333***	0,288**
Суб'єктивне благополуччя	0,422***	0,386***

** $p<0,01$; *** $p<0,001$

зв'язку полягає в тому, що збільшення творчого ставлення до професії призводить до підвищення позитивного психічного здоров'я.

Водночас дослідження не виявило статистично значущих зв'язків між «творчим ставленням до професії» та операційно-функціональним компонентом психічного здоров'я персоналу освітніх організацій. Тобто творче ставлення до професії у освітян

позитивний статистично значущий зв'язок між «творчим ставленням до професії» та усіма компонентами суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій: психологічне благополуччя ($r=0,403$; $p<0,001$), фізичне здоров'я та благополуччя ($r=0,268$; $p<0,01$), стосунки ($r=0,288$; $p<0,01$), та суб'єктивне благополуччя в цілому ($r=0,386$; $p<0,001$). Тобто можемо зробити висновок про

те, що підвищення «творчого ставлення до професії» сприяє підвищенню суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій.

Висновки:

1. Визначено креативний потенціал як динамічну структуру, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості.

2. Доведено, що загалом працівники освітніх організацій мають недостатній рівень креативності.

3. Визначено, що такі показники, як творче мислення та творче ставлення до професії, суттєво пов'язані з позитивним психічним здоров'ям персоналу освітніх організацій та їхнім суб'єктивним благополуччям.

4. Показано, що зростання творчого ставлення до професії знижує прояв таких негативних станів, як тривожність та фрустрованість, а розвиток творчого мислення позитивно корелює з «внутрішнім локусом контролю».

5. Отримані дані доводять необхідність розвитку креативного потенціалу освітян з метою підвищення рівня їх суб'єктивного благополуччя.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в розробці спеціальних психологічних технологій для розвитку креативного потенціалу освітян з метою підвищення їх психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя.

References :

- Antonova, O. Ye. (2012). Sutnist' ponyattya kreaktyvnosti: problemy ta poshuky [The essence of the concept of creativity: problems and searches]. U O. A. Dubasenyuk (Ed.), *Teoretychni i prykladni aspekty rozvytku kreaktyvnoyi osvity u vyshchiiy shkoli* [Theoretical and applied aspects of creative education development in higher education] (pp. 14–41). Vyd-vo im. I. Franka.
- Balakhtar, V. V. (2018). Kreaktyvnyy potentsial yak pokaznyk profesiynoho stanovlennya fakhivtsiv iz sotsial'noyi roboty [Creative potential as an indicator of professional formation of social work specialists]. *Naukovyy visnyk KhDU. Seriya: Psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of KSPU. Series: Psychological Sciences], 4, 167–171.
- Balakhtar, K., & Moskalova, A. (2020). Kreaktyvnist' pedahohichnykh pratsivnykiv yak chynnyk yikhnoho sub'yektyvnoho blahopoluchchya: spets-kurs dlya vykladachiv inozemnykh mov [The creativity of teachers as a factor of their subjective well-being: a special course for foreign language teachers]. *Talkom*.
- Bryukhovets'ka, O. V. (2010). Kreaktyvnist' yak chynnyk formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti kerivnykiv osvitnikh orhanyzatsiy [Creativity as a factor in the formation of communicative competence of educational organization leaders]. *Nauka i osvita* [Science and Education], 2, 151–155.
- Vyshnyakova, N. F. (2011). Test «Kreaktyvnost'» [Test "Creativity"]. *Vestnik Saga. Seriya «Psykhologiya»* [Saga Bulletin. Series "Psychology"], 1(9), 168–181.
- Hornostay, P. P. (2005). Kreaktyvnist' i harmonijnist' osobystosti (psykhoterapevtychnyy aspekt) [Creativity and harmony of personality (psychotherapeutic aspect)]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriya №12. Psykholohichni nauky* [Scientific Journal of NPU named after M. P. Dragomanov. Series No. 12. Psychological Sciences], (9), 3–7.
- Hutarieva, N., Muskharina, Yu., Babak, V., & Musenko, Ye. (2013). Formuvannya profesiynoho zdorov'ya maybutnikh vchyteliv [Formation of professional health of future teachers]. *Humanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu* [Humanization of the educational process], 16, 25–33.
- Dysa, O. V., & Rudkovska, O. V. (2022, July 23). Tvorchya diyal'nist' yak sposib podolannya kryzovykh sytuatsiy [Creative activity as a way to overcome crisis situations]. V O. Molyako (Ed.), *Psykhologichni problemy tvorchosti: Materialy XXII Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi* [Psychological problems of creativity: Materials of the XXII International Scientific-Practical Conference] (pp. 85–88). Instytut Psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy.
- Dubasenyuk, O. A. (2011). Kreaktyvnyy pidkhid do profesiyno-pedahohichnoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv [Creative approach to professional and pedagogical training of future teachers]. *Kreaktyvna pedahohika* [Creative Pedagogy], 4, 23–28.

- Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorov'ya osobystosti pid chas viyny: yak yoho zberehte ta pidtrymaty: Metodichni rekomendatsiyi [Mental health of a personality during the war: How to preserve and support it: Methodological recommendations]. Instytut Psykhologii im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730974>
- Kredentser, O. (2023). Profesijna samoeffektyvnist' ta yiyi rol' u zabezpechenni psykhologichnoho zdorov'ya personalu osvitynih orhanizatsiy v umovakh viyny ta povoyennoho vidrodzhennya: teoretychnyy analiz problemy [Professional self-efficacy and its role in ensuring the psychological health of staff in educational organizations during war and post-war recovery: A theoretical analysis of the problem]. *Orhanizatsiyina Psykhologiya. Ekonomichna Psykhologiya* [Organizational Psychology. Economic Psychology], 2–3(29), 52–64. <https://doi.org/10.31108/2.2023.2.29.5>
- Lahodzinska, V. I. (2022). Vplyv kreatyvnosti na strukturni komponenty psykhologichnoho zdorov'ya personalu osvitynih orhanizatsiy [The impact of creativity on the structural components of the psychological health of educational organization staff]. *Orhanizatsiyina Psykhologiya. Ekonomichna Psykhologiya* [Organizational Psychology. Economic Psychology], 2(26), 73–81.
- Latysh, N. M. (2022, July 23). Rozvytok tvorchoho myslennya yak osnova psykhologichnoho zdorov'ya osobystosti [Development of creative thinking as a basis for the psychological health of the individual]. V O. Molyako (Ed.), *Psykhologichni problemy tvorchosti: Materialy XXII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Psychological problems of creativity: Materials of the XXII International Scientific-Practical Conference] (pp. 144–147). Instytut Psykhologii im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny.
- Loboda, O. V. (2010). Kreatyvnist' yak osnova psykhologichnoho zdorov'ya osobystosti [Creativity as the basis of psychological health of the individual]. *Nauka i Osvita* [Science and Education], 3, 61–64.
- Lukomska, S. O. (2022, July 23). Vplyv tvorchosti na psykhologichne blahopoluchchya uchasnykiv fanats'kykh spil'not pid chas pandemiyi COVID-19 [The impact of creativity on the psychological well-being of fan community participants during the COVID-19 pandemic]. V O. Molyako (Ed.), *Psykhologichni problemy tvorchosti: Materialy XXII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Psychological problems of creativity: Materials of the XXII International Scientific-Practical Conference] (pp. 148–151). Instytut Psykhologii im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny.
- Meshko, H. M. (2013). Teoriya i praktyka pidhotovky maybutnikh uchyteliv do zberezhen'ya i zmitsnennya profesiynoho zdorov'ya [Theory and practice of preparing future teachers to preserve and strengthen professional health] [Author's abstract of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk]. URL: <file:///Users/kredenceroxsana/Downloads/Mechko.pdf>
- Molyako, O. V. (2006). Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': Teoriya, metodyka, rezultaty doslidzhen' [Abilities, creativity, giftedness: Theory, methodology, research results]. Ruta.
- Pavlenko, V. V. (2016). Kreatyvnist': sutnisna kharakterystyka ponyattya [Creativity: The essential characteristics of the concept]. *Kreatyvnna Pedagogika: Naukovyy-Metodychnyy Zhurnal* [Creative Pedagogy: Scientific-Methodological Journal], 11, 120–131.
- Pavlenko, V. V. (2020). Rozvytok kreatyvnosti osobystosti: zarubizhnyy dosvid [Development of personality creativity: International experience]. *Visnyk Zhytomyr's'koho Derzhavnoho Universytetu Imeni Ivana Franka. Pedagogichni Nauky* [Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Pedagogical Sciences], 4(103).
- Pavlyk, N. V., & Radzimovska, O. V. (2023). Psykhologichne zdorov'ya vchytelya Novoyi Ukrayins'koyi Shkoly yak pidhruntya yoho psykhologichnoyi hotovnosti do tvorchoyi profesiynoyi diyal'nosti [The psychological health of the teacher of the New Ukrainian School as the foundation of their readiness for creative professional activity]. *Insight: Psykhologichni Vymiry Suspilstva* [Insight: Psychological Dimensions of Society], 9, 130–147. <https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-8>
- Pavlyuk, R. O. (2007). Kreatyvnist' yak skladova chastyna profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv [Creativity as a component of the professional training of future teachers]. [Elektronnyy resurs / Electronic resource]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm (Accessed April 17, 2023).
- Panok, V. H. (2023). Ukrayins'ka psykhologiya. XXI stolittya. Pochatok. (Dni Ukrayins'koyi Psykhologii v Berlini): Materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu [Ukrainian psychology. 21st century. The beginning. (Days of Ukrainian Psychology in Berlin): Materials of the scientific-practical conference with international participation] (April 27–28, 2023). Kyiv: Instytut Psykhologii im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. <https://doi.org/10.33120/UPS21Proceedings-2023>
- Petryshyn, L. (2012). Teoretyko-analitychnyy pidkhid do problemy kreatyvnosti yak proyavu tvorchoho osobystisnoho rozvytku [Theoretical-analytical approach to the problem of creativity as a manifestation of personal creative development]. *Molod' i Rynok* [Youth and Market], 5, 94–98. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_5_21.
- Petrushova, N. (2014). Osnovni pryntsyipy formuvannya kreatyvnoho potentsialu studentiv-maybutnikh pedahohiv na zanyattiyakh z inozemnoyi movy [Basic principles of forming the creative potential of students-future teachers in foreign language classes]. *Vytyky Pedahohichnoyi Maysternosti* [Sources of Pedagogical Mastery], 14, 208–214.

- Pichuyeva, A. K. (2022, March 24–25). Kreaktyvnist' yak predyktor psykholohichnoho blahopoluchchya osobystosti [Creativity as a predictor of the psychological well-being of the individual]. *Diferentsial'nyy pidkhd u doslidzhenni profesiynoho samozdijs'nenmya osobystosti: Materialy Vseukrayinskoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi* [Differential approach to the study of professional self-realization of the individual: Materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference] (pp. 97–104). FOP Bilyi A. Ye.
- Rudyk, Ya. (2017). Strukturni skladovi kreaktyvnogo potentsialu naukovopedahohichnykh pratsivnykiv [Structural components of the creative potential of scientific and pedagogical workers]. *Ruta*.
- Sysoyeva, S. O. (2006). *Osnovy pedahohichnoyi tvorchosti: Pidruchnyk* [Basics of Pedagogical Creativity: Textbook]. Millennium.
- Tararyna, E. (2017). *Praktykum po art-terapiyi: Shkatulka mastera* [Practicum on art therapy: Master's box]. ASTAMIR.
- Tytarenko, O. I., & Katkova, T. A. (2019). Art-terapiya yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu pidlitkiv [Art therapy as a means of developing the creative potential of adolescents]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats'* [Theory and Practice of Modern Psychology: Collection of Scientific Works], 2.

Valentyna Lahodzinska

Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE IMPACT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF EDUCATIONAL STAFF ON THEIR MENTAL HEALTH AND SUBJECTIVE WELL-BEING DURING THE WAR AND POST-WAR PERIODS

ABSTRACT

The article highlights that the issue of maintaining and preserving mental health is one of the most significant challenges during wartime, especially for educational staff, who ensure the education and preparation of the younger generation for life. This issue has not previously been the subject of analysis in Ukrainian organizational psychology, particularly in the field of education. One of the strategic goals of reforming psychological support for the population in Ukraine is the development of creative potential as an important factor in ensuring the mental health of educational staff. The close and complementary relationship between the concept of creativity and the concept of a healthy, self-actualized personality is emphasized.

The article provides a literature review on the pro-

blem of the creative potential of educational staff, considering two main directions:

⇒The creative potential of students-future educators (research by Ukrainian scientists such as Balakhtar, 2018; Hornostai, 2005; Dubasenok, 2011; Lahodzinska, 2022; Pavlenko, 2016; Pavlyuk, 2007; Petryshyn, 2012; Petrushova, 2014, and others).

⇒The creative potential of educational organization staff (Antonova, 2012; Pavlyk & Radzimovska, 2023; Petryshyn, 2012; Rudyk, 2017, and others).

Following O.I. Tytarenko and T.A. Katkova, the author defines creative potential as a dynamic structure that includes a set of creative abilities manifested in personal creative activity and determined by creativity. It has a complex nature and operates at all levels of individuality: biological, psychological, social, and spiritual.

The article emphasizes that during wartime, creativity helps individuals see themselves as "survivors" rather than victims. It promotes independence and problem-solving abilities, acting as a long-term coping resource for children. Creative activities help overcome language barriers and express multidimensional aspects of traumatic events.

The author presents the results of an empirical study on the levels of creative potential development among educational organization staff and the impact of creative potential on their mental health and subjective well-being during wartime. The use of test methods, such as N.F. Vyshnyakova's "Creativity" questionnaire and the "Modified BBC Subjective Well-being Scale," is substantiated.

The research findings indicate that the development of the creative potential of educational staff mostly corresponds to an average level across all indicators, with "creative thinking" being the most prominent aspect. The empirical results show that overall, the staff of educational organizations has an insufficient level of creativity.

- The relationships between each indicator of creative potential and components of mental health were analyzed. It was found that:
- The higher the level of "creative thinking," the greater the expression of positive mental health among educators, and vice versa.
- Increased creative thinking contributes to higher

internal control over personal health.

- A more creative approach to their profession correlates with fewer negative emotional states such as anxiety and frustration.

The article also analyzes the connection between creative potential and the subjective well-being of educational staff during wartime. It is shown that an increase in "creative attitudes toward the profession" leads to higher subjective well-being among educational staff.

The conclusions indicate that educational staff generally demonstrates insufficient levels of creativity. Indicators such as creative thinking and creative attitudes toward the profession are significantly related to positive mental health and subjective well-being. Growth in creative attitudes reduces negative states such as anxiety and frustration, while the development of creative thinking positively correlates with "internal locus of control."

The findings confirm the necessity of fostering the creative potential of educators to enhance their subjective well-being. The author outlines prospects for further research, including the development of specialized psychological technologies to boost educators' creative potential, thereby improving their mental health and subjective well-being.

Keywords: creative potential, educational organizations, educational staff, mental health, subjective well-being, war.

Лагодзінська Валентина Іванівна

Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м.Київ (Україна)

ВПЛИВ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ НА ЙОГО ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ

АНОТАЦІЯ

У статті зазначається, що проблематика підтримки та збереження психічного здоров'я особистості є однією з найважливіших проблем в період війни, особливо для персоналу освітніх

організацій, котрий забезпечує навчання та підготовку до життя підростаючого покоління. Ця проблематика раніше не виступала предметом аналізу у вітчизняній організаційній психології, зокрема щодо сфери освіти. Одним із стратегічних завдань реформування психологічної підтримки населення в Україні є розвиток креативного потенціалу як важливого чинника забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу. Підкреслено, що концепція креативності і концепція здорової, самоактуалізованої особистості є тісними та взаємодоповнюваними.

У статті здійснено аналіз літератури з проблеми креативного потенціалу педагогічних працівників, котрий розглядається в двох основних напрямках: 1) креативний потенціал студентів-майбутніх педагогів (праці вітчизняних науковців Балахтар, 2018; Горностай, 2005; Дубасенок, 2011; Лагодзінська, 2022; Павленко, 2016; Павлюк, 2007; Петришин, 2012; Петрушова, 2014 та ін.); 2) креативний потенціал власне працівників освітніх організацій (Антонова, 2012; Павлик & Радзімовська, 2023; Петришин, 2012; Рудик, 2017 та ін.).

Слідом за О.І. Титаренко & Т.А. Катковою, креативний потенціал авторкою визначається як динамічна структура, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості і зумовлені креативністю. Він має комплексний характер і виявляється на всіх рівнях індивідуальності: на біопсихологічному, психологічному, соціальному і духовному.

У статті підкреслюється, що під час війни творчість допомагає людям бачити себе в якості «тих, хто вижив», а не як жертв, а також сприяє розвитку самостійності і здатності вирішувати проблеми, може стати довгостроковим копінг-ресурсом для дитини; творча діяльність допомагає долати мовленнєві бар'єри та дозволяє висловити багатомірні аспекти психотравмуючої події.

Авторкою представлено результати проведеного емпіричного дослідження рівнів розвитку креативного потенціалу персоналу освітніх організацій; впливу креативного потенціалу на психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх організацій в умовах війни. Обґрунтовано

використання тестових методик (тест-опитувальник «Креативність» Н.Ф. Вишнякової, методики «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі»).

Дослідженням встановлено, що розвиток креативного потенціалу персоналу освітніх організацій за всіма показниками переважно відповідає середньому рівню. Більш вираженим показником креативного потенціалу є «творче мислення». Отримані результати емпіричного дослідження довели, що загалом працівники освітніх організацій мають недостатній рівень креативності.

Проаналізовано зв'язок кожного показника креативного потенціалу з компонентами психічного здоров'я освітнього персоналу. Встановлено, що а) чим вище рівень розвитку показника креативного потенціалу «творче мислення», тим вище рівень вираженості позитивного психічного здоров'я освітян і навпаки; б) підвищення рівня творчого мислення сприяє підвищенню внутрішнього контролю особистості над своїм здоров'ям; в) чим більше творче ставлення до професії у працівників освітніх організацій, тим менше у них виражені такі негативні емоційні стани, як тривожність та фрустрованість.

Також проаналізовано зв'язок креативного потенціалу із суб'єктивним благополуччям персоналу освітніх організацій в умовах війни, котрий засвідчив, що підвищення «творчого ставлення до професії» сприяє підвищенню суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій.

У висновках зазначено, що загалом працівники освітніх організацій мають недостатній рівень креативності. А такі показники як творче мислення та творче ставлення до професії суттєво пов'язані з позитивним психічним здоров'ям персоналу освітніх організацій та їхнім суб'єктивним благополуччям. Підкреслено, що зростання творчого ставлення до професії знижує прояв таких негативних станів, як тривожність та фрустрованість, а розвиток творчого мислення позитивно корелює з «внутрішнім локусом контролю».

Отримані дані доводять необхідність розвитку креативного потенціалу освітян з метою підвищення

рівня їх суб'єктивного благополуччя.

Перспективи подальших досліджень авторка вбачає в розробці спеціальних психологічних технологій для розвитку креативного потенціалу освітян з метою підвищення їх психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя.

Ключові слова: креативний потенціал, освітні організації, освітній персонал, психічне здоров'я, суб'єктивне благополуччя, війна.

How to cite (як цитувати):

Lahodzinska, V. THE IMPACT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF EDUCATIONAL STAFF ON THEIR MENTAL HEALTH AND SUBJECTIVE WELL-BEING DURING THE WAR AND POST-WAR PERIODS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(4), 44–57. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.4> [in Ukrainian]

Лагодзінська, В. ВПЛИВ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ НА ЙОГО ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10 (4), 44–57. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.4>

Дата отримання статті: 03.03.2024

Дата рекомендації до друку: 21.03.2024

Дата оприлюднення: 30.04.2024

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО ВАКЦИНАЦІЇ: КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

*Данилюк Іван Васильович¹, Малишева Карине Олегівна², Льошенко Олександра
Андріївна³, Курапов Антон Олександрович⁴, Ягієв Ілля Ігорович⁵,
Литвин Сергій Віталійович⁶*

¹ Доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

² Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3903-5799>

³ Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3303-3162>

⁴ Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1286-9788>

⁵ Кандидат психологічних наук, асистент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1432-6821>

⁶ Доктор філософії, асистент; кафедра експериментальної та прикладної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2859-1530>

UDC: 159.923:614.4:316.7

АНОТАЦІЯ

В рамках цієї статті проаналізовано психологічні фактори, що впливають на прийняття рішення щодо вакцинації, зокрема в крос-культурному контексті, а також змодельовано процес прийняття рішення щодо вакцинації в контексті дії на нього різних груп чинників: соціально-психологічних, особистісних, культурних, ситуаційних, задля розробки ефективної інформаційної програми щодо підтримки вакцинації для різних категорій населення. Проаналізовано соціально-психологічні, особистісні, культурні та ситуаційні аспекти, які визначають ставлення людей до вакцинації, акцентуючи увагу на чинниках, що спричиняють вакцинальну нерішучість. Основними серед них є хемофобія, колективна відповідальність епістемічні переконання та локус контролю здоров'я. Дослідження проводилося з використанням адаптованих та стандартизованих психометричних шкал серед україномовної вибірки, що дозволило виявити певні особливості сприйняття вакцинації у порівнянні з населенням західноєвропейських країн.

На основі проведеного опитування було розроблено модель, що включає ієрархічну лінійну регресію для прогнозування готовності до вакцинації. Серед ключових змінних, що впливають на рішення вакцинуватися, виділяють колективну відповідальність, внутрішній локус контролю здоров'я та епістемічні переконання. Відповідно до результатів, соціальний вплив та почуття відповідальності перед суспільством суттєво сприяють позитивному ставленню до вакцинації. У підсумку, пропонується інтегрувати отримані висновки в інформаційні програми, що сприятимуть підвищенню рівня вакцинації, зокрема через акцент на соціальну відповідальність, інформування про безпечність вакцин та посилення довіри до системи охорони здоров'я.

Ключові слова: вакцинація, прийняття рішень, теорії змови, змовницький умонастрій, хемофобія, цинічна недовіра, локус контролю здоров'я, колективна відповідальність.

Вступ. Розробка та широке досягнень у галузі охорони здоров'я. впровадження вакцинації – одне з найбільших Віднайдення дієвої вакцини проти нової

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com

Copyright: © Ivan Danyliuk, Karine Malysheva, Oleksandra Loshenko, Anton Kurapov, Illia Yahiiayev, Sergii Lytvyn

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

коронавірусної інфекції є найперспективнішим способом її подолати, тож погляди усього людства прикуті до клінічних досліджень вакцин проти COVID-19.

Субоптимальні показники вакцинування є одним з 10 найбільших проблем у сфері охорони здоров'я, що було офіційно визнано ВООЗ у 2019 році, ще до спалаху COVID-19. Причиною є не брак вакцин, а опір вакцинації з боку представників антивакцинаторського руху. Згідно з останніми опитуваннями, лише 23% українців вважають вакцинацію ефективним засобом профілактики COVID-19, а сумніви щодо вакцинації призвели до зниження рівня охоплення щепленнями та зростання поширеності хвороб, яким можна запобігти за допомогою вакцинації (Troiano et al., 2022). Національне опитування Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) в Україні, оприлюднене МОЗ, показало, що станом на осінь 2021 року 54,6% громадян не бажали вакцинуватися проти COVID-19 (42% українців, які ще не вакцинувались від COVID-19, готові це зробити — дослідження ЮНІСЕФ), а рівень віри в теорію змови у прихильників вакцинації суттєво нижчий за такий у її супротивників (Хомин та ін., 2022). Неприйняття вакцин та розповсюдження щодо них теорії змови можуть стати на заваді утворенню колективного імунітету проти COVID-19, а також інших інфекцій, існуючих тепер чи таких, які можуть виникнути незабаром та виявитися ще небезпечнішими за COVID-19.

Проблема субоптимальної вакцинації має складний характер і зумовлена різними

факторами. Серед них виділяються соціально-психологічні, особистісні, культурні та ситуативні аспекти, що можуть визначати ставлення людини до вакцинації. Недовіра до наукової інформації, переконання щодо шкідливості вакцин, віра в теорію змови та цинічне ставлення до урядових рішень є потужними чинниками, що перешкоджають вакцинації. У розрізі крос-культурного виміру дослідження ставлення до вакцинації демонструє, що українці мають дещо нижчий рівень довіри до вакцин порівняно з населенням країн Західної Європи, зокрема Франції та Швеції, де рівень вакцинації стабільно високий навіть у кризові періоди. Ефективна стратегія наукової комунікації у сфері вакцинації вимагає комплексного підходу, який бере до уваги різноманіття перспектив та створює умови для відкритого та конструктивного діалогу. Зі свого боку, комплексний підхід будується на психологічному розумінні того, чому люди бажать чи не бажать робити щеплення собі та своїм дітям.

Метою цього дослідження є моделювання процесу прийняття рішення щодо вакцинації в контексті дії на нього різних груп чинників: соціально-психологічних, особистісних, культурних, ситуаційних задля розробки ефективної інформаційної програми щодо підтримки вакцинації для різних категорій населення.

Методи. Дослідження побудовано на основі опитування з використанням валідизованих психометричних шкал, адаптованих для україномовної вибірки на попередньому етапі дослідження. Учасників

набирали за допомогою публічних оголошень на сторінках Facebook, пабліках та каналах у Telegram, серед студентів факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідження проводилось протягом місяця із використанням платформи Ika.si. Основними критеріями відбору були: вік не менше 18 років та володіння українською мовою. У дослідженні взяли участь 685 україномовних респондентів, які проживають на території України або були вимушені виїхати з країни через воєнні дії. Загальна вибірка включала 478 осіб, що повністю завершили опитування, з яких трохи більше половини надали відповіді на всі пункти (N=392). У дослідженні взяли участь жінки (N=320; 81.6%) та чоловіки (N=72; 18.4%), віком від 18 до 89 років (M=38.6; SD=12.4). До використаних у дослідженні психометричних інструментів належать: шкала хемофобії, опитувальник змовницького умонастрою, шкала переконань про змову щодо вакцинації (VCBS), опитувальник епістемічних переконань, субшкала цинічної недовіри шкали Кука-Медлі, багатовимірні шкали локусу контролю здоров'я, шкала 5С Психологічні передумови вакцинації, шкала антиекспертних настроїв. Кожен інструмент був адаптований для україномовної вибірки, що дозволяє зберігати надійність і валідність результатів. Усі статистичні аналізи були проведені з використанням R версій 4.2.2. Ефекти вважалися значущими, якщо довірчі інтервали становили 95%. У дослідженні було використано такі статистичні методи: факторний аналіз та показник альфа Кронбаха

(в контексті адаптації та стандартизації обраного психометричного інструментарію), дисперсійний аналіз (ANOVA) з корекцією Велча (в контексті порівняльного аналізу ставлення до вакцинації жителів України, Швеції та Франції) та регресійний аналіз (в контексті розробки прогностично-математичної моделі прийняття рішення щодо вакцинації).

Для побудови моделі використано ієрархічну лінійну регресію, що дозволяє оцінити ймовірність прийняття рішення про вакцинацію на основі психологічних, соціальних та ситуативних чинників. Залежна змінна – готовність до вакцинації (бінарна змінна: 1 – готовий вакцинуватися, 0 – не готовий). Незалежні змінні включають фактори, виміряні за допомогою вищезазначених шкал, зокрема: хемофобія, внутрішній локус контролю здоров'я, колективна відповідальність та епістемічні переконання.

Результати. У сфері психологічних досліджень, особливо при вивченні ставлення до інфекційних захворювань та вакцинації, ієрархічна лінійна регресія постає як потужний і доречний інструмент для створення прогностичних математичних моделей. Ієрархічна лінійна регресія особливо підходить для такого роду психологічних досліджень з кількох ключових причин. Насамперед, вона дозволяє враховувати дані на різних рівнях, таких як індивідуальні установки та ширші соціальні чи культурні фактори, таким чином відображаючи складну, багаторівневу природу процесів прийняття рішень щодо поведінки, пов'язаної зі

здоров'ям. Такий багаторівневий підхід має вирішальне значення при вивченні ставлення до інфекційних захворювань, коли особисті переконання, соціальні впливи та фактори навколишнього середовища взаємодіють, формуючи поведінку (Uyanik & Güler, 2013). Ієрархічна лінійна регресія добре справляється з великими і потенційно складними наборами даних, які часто зустрічаються в психологічних дослідженнях інфекційних захворювань. Він може ефективно обробляти та аналізувати дані з різних джерел, включаючи індивідуальні опитування, демографічну інформацію та ширші епідеміологічні дані, забезпечуючи комплексне розуміння факторів, що впливають на рішення про вакцинацію.

Побудова регресійної моделі з використанням ієрархічної лінійної регресії для розуміння рішення про вакцинацію є методологічно обґрунтованим підходом, особливо при вивченні впливу різних психологічних факторів. Регресійний аналіз показав, що кілька психологічних факторів мають значущий вплив на рішення про вакцинацію. Залежна змінна, яка визначає готовність до вакцинації, мала позитивну кореляцію з такими фіксованими факторами, як хемофобія, внутрішній локус контролю здоров'я, локус контролю здоров'я: впливові інші, колективна відповідальність та епістемічні переконання. Значущість цих змінних вказує на тонке розуміння психологічних підвалин, які впливають на рішення про вакцинацію.

Хемофобія, або страх перед «неприродними» хімічними речовинами, є

важливим фактором вагання щодо вакцинації. Її включення в модель визнає роль особистих страхів і тривог у поведінці, пов'язаній зі здоров'ям. Згідно результатів, ця незалежна змінна має невеликий негативний коефіцієнт щодо рішення вакцинуватися в межах 0,0-0,05 при $p < 0,05$. Це свідчить про те, що страх перед «неприродними» хімічними речовинами має незначний, але негативний вплив на рішення вакцинуватися. Це означає, що люди з хемофобією з меншою ймовірністю приймуть рішення вакцинуватися, можливо, через страх перед самою вакциною.

Другим фактором є локус контролю здоров'я: вплив інших, який свідчить про те, наскільки індивіди відчувають вплив оточуючих на своє рішення про вакцинацію. Позитивний бета-коефіцієнт для цього фактору в діапазоні 0,025-0,05 при $p < 0,05$ вказує на те, що люди, які вважають, що їх рішення залежать від думки інших, більше схильні вакцинуватися. Це може свідчити про важливість соціального контексту у прийнятті медичних рішень.

Ще однією важливою змінною є внутрішній локус контролю здоров'я, який відображає ступінь, до якого люди вважають, що вони можуть контролювати стан свого здоров'я, або що він мало залежить від власних зусиль людини та зумовлений зовнішніми впливами або «долею». Цей фактор інкапсулює психологічний аспект сприйняття особистої активності в управлінні здоров'ям. Результати регресійного аналізу свідчать про те, що ця незалежна змінна має позитивний коефіцієнт в діапазоні 0,025-0,075 при $p < 0,001$, а отже чинить значний

позитивний вплив на рішення про вакцинацію. Це свідчить про те, що індивіди, які вважають, що вони контролюють своє здоров'я, більше схильні вакцинуватися. Це підкреслює важливість особистісної відповідальності та активної участі у прийнятті медичних рішень.

Епістемічні переконання, які стосуються того, як люди концептуалізують знання та істину, відіграють важливу роль у тому, як вони обробляють інформацію про здоров'я та діють відповідно до неї. Ці переконання можуть суттєво впливати на відкритість людини до сприйняття наукової інформації про вакцини. Бета-коефіцієнт для цієї змінної знаходиться в діапазоні 0,0-0,05 при $p < 0,05$. Такі результати можуть свідчити про те, що у людей з певними переконаннями або з недостатніми знаннями про вакцинацію існує більш низька ймовірність прийняття рішення про вакцинацію, що вказує на необхідність освітніх кампаній для покращення знань про вакцини.

Однак найбільш значущим фактором у моделі виявилася колективна відповідальність, виміряна за допомогою опитувальника «5С». Високий бета-коефіцієнт в діапазоні 0,14-0,32 при $p < 0,001$ вказує на значний позитивний вплив цього фактору, що говорить про те, що люди, які усвідомлюють свою відповідальність перед суспільством, частіше приймають рішення про вакцинацію. Це може бути особливо актуально в умовах пандемії, коли індивідуальні рішення мають широкі суспільні наслідки. Цей висновок є особливо показовим, оскільки він підкреслює

важливість соціальних факторів у прийнятті рішень щодо вакцинації. Колективна відповідальність відображає ступінь, до якого люди відчувають почуття обов'язку щодо здоров'я та благополуччя своєї громади та суспільства загалом, вказуючи на те, що орієнтоване на інших мислення може бути сильним предиктором готовності до вакцинації.

Також проаналізовано результати регресійної моделі, яка показує вплив різних змінних на рішення не вакцинуватися. Аналізуючи кожну з змінних, можна зробити наступні висновки.

Перш за все, хемофобія залишається важливим фактором, який негативно впливає на рішення про вакцинацію. Наявність цього страху вказує на те, що особи з підвищеними побоюваннями щодо вакцинації можуть уникати цього рішення. Це підтверджується негативним бета-коефіцієнтом в діапазоні -0,025 – -0,075 при $p < 0,05$, що свідчить про значний вплив цього фактору на рішення не вакцинуватися.

Другим фактором є локус контролю здоров'я: вплив інших, який має негативний бета-коефіцієнт в діапазоні -0,025 – -0,06 при $p < 0,001$. Це означає, що люди, які більше піддаються впливу оточуючих, менш схильні не вакцинуватися. Тобто думка інших може переконати їх у важливості вакцинації.

Третій фактор – колективна відповідальність (5С) – також має значний негативний бета-коефіцієнт в діапазоні -0,1 – -0,3 при $p < 0,05$. Це вказує на те, що усвідомлення власної відповідальності перед суспільством знижує ймовірність відмови від

вакцинації. Таким чином, люди з високим рівнем колективної відповідальності частіше роблять вибір на користь вакцинації.

Четвертим фактором є епістемічні переконання, які впливають на рішення не вакцинуватися. Негативний бета-коефіцієнт в діапазоні $-0,01$ – $-0,03$ при $p < 0,05$ вказує на те, що люди, які володіють достатніми знаннями про вакцинацію, менш схильні ухилятися від щеплення. Це підкреслює важливість надання достовірної інформації населенню для боротьби з недовірою до вакцин.

Останнім фактором є внутрішній локус контролю здоров'я, який, як і інші фактори, має негативний бета-коефіцієнт в діапазоні $-0,01$ – $-0,05$ при $p < 0,05$. Це свідчить про те, що особи, які вважають, що не можуть контролювати своє здоров'я, з більшою ймовірністю відмовлятимуться від вакцинації, і навпаки, люди, які вважають себе відповідальними за власне здоров'я, рідше ухиляються від вакцинації. Вони розглядають вакцинацію як спосіб контролю та захисту власного здоров'я.

Загалом, аналіз результатів демонструє, що колективна відповідальність і внутрішній контроль знижують ймовірність відмови від вакцинації, що підкреслює значення просвітництва та соціальної підтримки в процесі вакцинації.

Всі результати регресії продемонстровані на рисунках 1 та 2.

Тож, хоча індивідуальні страхи і переконання є важливими, соціальний контекст і почуття суспільної відповідальності відіграють вирішальну роль у прийнятті

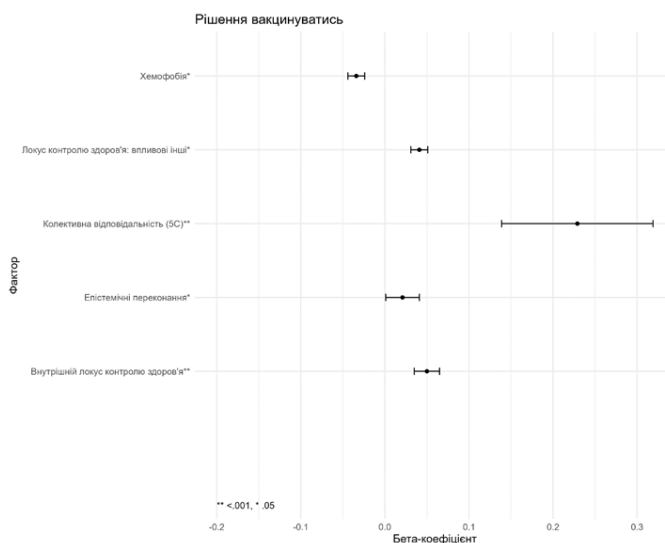

Рис. 1. Фактори рішення зробити щеплення

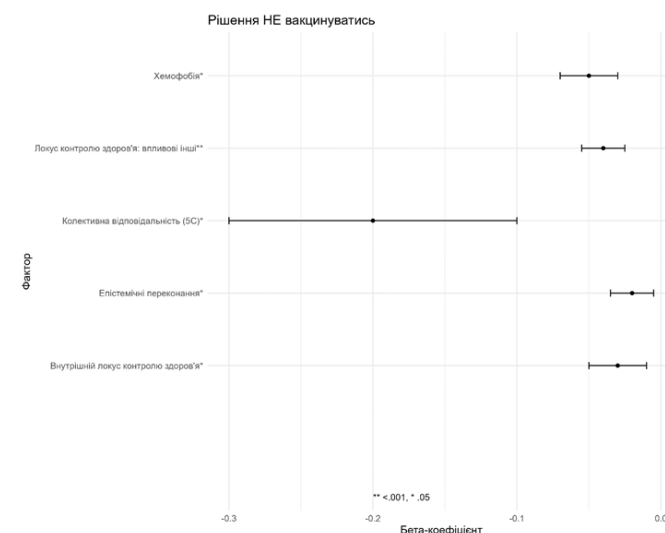

Рис. 2. Фактори рішення відмовитися від щеплення

рішення про вакцинацію. Таке розуміння може стати основою для кампаній та інтервенцій у сфері громадського здоров'я, підкреслюючи важливість суспільної солідарності та колективного благополуччя у просуванні конструктивного та науково обґрунтованого ставлення до вакцинації.

Обговорення/дискусія. Дослідження розкриває важливі аспекти психологічних факторів, що впливають на прийняття рішень щодо вакцинації, зокрема хемофобію, локус

контролю здоров'я, колективну відповідальність та епістемічні переконання. Отримані результати мають велике значення для розробки стратегій вакцинаційних кампаній, враховуючи їхню кроскультурну специфіку та емоційні особливості населення.

Хемофобія, або страх перед «неприродними» речовинами, виявлена як фактор, що перешкоджає вакцинації. Отримані результати вказують на потребу детального інформування про безпечність вакцин для зменшення хемофобії. Це узгоджується з результатами попередніх досліджень, які підкреслюють, що страх перед вакцинами часто корелює з низькою довірою до науки та медицини. Наприклад, страх і дезінформація є поширеними перешкодами для прийняття вакцин (Ashipala, 2023). Довіра до медичних працівників і сприйняття безпеки вакцин є критичними факторами, що впливають на прийняття вакцин (Kolawole, 2024).

Один із найбільш значущих факторів, що впливають на рішення вакцинуватися, — це колективна відповідальність. Показники цього фактору вказують на позитивний вплив соціальної відповідальності на рішення про вакцинацію, що підкреслює роль суспільної солідарності. Подібні результати були виявлені у західних країнах, де соціальна відповідальність є невід'ємною частиною громадського здоров'я. Дослідження показують, що відчуття колективної відповідальності позитивно впливає на намір вакцинуватися, оскільки люди усвідомлюють важливість захисту інших від інфекційних захворювань (Wisnans, 2021). У дослідженні

серед медичних працівників в Йорданії було виявлено, що колективна відповідальність є одним з ключових факторів, що підвищують прийняття вакцини проти грипу (Sallam, 2022). Аналогічно, у дослідженні в Саудівській Аравії було встановлено, що колективна відповідальність є важливим фактором у намірі батьків вакцинувати своїх дітей проти COVID-19 (Alenezi, 2022). Ці результати підкреслюють важливість підвищення обізнаності про колективну відповідальність у кампаніях з вакцинації для покращення їх ефективності.

Отримані результати показують, що внутрішній локус контролю здоров'я, тобто віра у власну здатність впливати на стан здоров'я, підвищує ймовірність прийняття рішення на користь вакцинації. Виявлення цього чинника у вибірці українців підкреслює значення особистісної відповідальності у сфері охорони здоров'я. Дослідження показують, що люди з внутрішнім локусом контролю здоров'я, які вважають, що мають особистий контроль над своїм здоров'ям, можуть бути більш активними у пошуку вакцинацій (Vardavas, 2007). Навпаки, ті, хто має зовнішній локус контролю, які приписують результати здоров'я зовнішнім факторам, таким як доля або впливові інші, можуть бути менш схильними до вакцинації, якщо на них не впливають соціальні норми або рекомендації медичних працівників (Xia, 2013). Соціальний вплив і рекомендації медичних працівників є значними факторами у прийнятті рішень щодо вакцинації. Наприклад, рекомендації медичних працівників значно підвищують рівень

вакцинації серед вагітних жінок (Kilich, 2020). Крім того, соціальний вплив може як збільшувати, так і зменшувати охоплення вакцинацією залежно від сприйманих витрат і вигод від вакцинації (Xia, 2013). Розуміння цих психологічних і соціальних факторів є важливим для розробки ефективних кампаній громадського здоров'я для покращення рівня вакцинації.

Важливість епістемічних переконань, тобто відношення до знань та істини, також була підтверджена як значущий фактор. Люди, які схильні до критичного мислення та мають достатні знання про вакцинацію, менш схильні до віри в конспірологічні теорії. Наприклад, батьки з антропософським світоглядом часто ставлять під сумнів ефективність і безпеку вакцин, що призводить до нижчих показників вакцинації серед їхніх дітей (Harmsen, 2012). Так само обізнаність і переконання щодо захворювань та безпеки вакцин впливають на рішення людей під час епідемій, що впливає на загальну динаміку вакцинації (Xia, 2014). Довіра до медичних працівників та установ також відіграє важливу роль. Відсутність довіри може призвести до вагань щодо вакцинації, як це спостерігається у матерів, які покладаються на альтернативних медичних працівників або мають занепокоєння щодо побічних ефектів вакцин (Benin, 2006). Крім того, соціальні впливи та особистий досвід, такі як ті, що спостерігаються в Південному Тіролі, Італія, підкреслюють важливість індивідуальних та реляційних факторів у формуванні рішень щодо вакцинації (Wiedermann, 2023). Розуміння цих епістемічних та соціальних

факторів є важливим для розробки ефективних стратегій громадського здоров'я для покращення охоплення вакцинацією.

В умовах пандемії значення результатів цього дослідження особливо актуальне. Пандемія COVID-19 підкреслила важливість вакцинації для захисту суспільства, водночас поширення антивакцинаторських настроїв у соціальних мережах ускладнює досягнення масової імунізації. Це підтверджує потребу у більш активних просвітницьких кампаніях з акцентом на науково обґрунтованій інформації про вакцини. Таким чином, результати дослідження вказують на значення психологічних, соціальних та культурних факторів для розробки ефективних стратегій вакцинації. Орієнтація на індивідуальні страхи, такі як хемофобія, колективну відповідальність, епістемічні переконання та внутрішній локус контролю здоров'я, може допомогти подолати опір вакцинації та підвищити рівень імунізації населення.

Отримані дані мають велике значення для розробки стратегій у сфері громадського здоров'я. По-перше, комунікаційні кампанії з вакцинації повинні активно працювати над підвищенням рівня довіри до вакцин, зокрема шляхом детального інформування про безпечність вакцин і прозорого роз'яснення їхнього складу. Наприклад, використання чіткої та перевіреної інформації про те, як вакцини захищають здоров'я, може значно знизити рівень страху перед вакцинацією. Крім того, врахування чинника колективної відповідальності дозволяє сфокусуватися на соціальній значущості вакцинації,

підкреслюючи роль кожної людини в підтриманні здоров'я суспільства загалом. Використання соціальних мотиваторів, таких як захист вразливих груп населення, може підвищити рівень вакцинації.

Висновки. Дослідження значно розширює наукове розуміння психологічних чинників, що впливають на прийняття рішень про вакцинацію, зокрема у кроскультурному контексті. Воно демонструє, як такі фактори, як хемофобія, локус контролю здоров'я, колективна відповідальність та епістемічні переконання, формують установки щодо вакцинації серед українців. Цей підхід дозволяє врахувати багатшаровий вплив особистісних та соціально-культурних чинників, що робить результати дослідження цінними для розробки адаптованих стратегій комунікації у сфері громадського здоров'я.

Дослідження деталізує психологічні процеси, що лежать в основі рішення про вакцинацію, зокрема хемофобію та соціальні установки, тим самим доповнюючи сучасні теорії психології здоров'я. Це дає змогу краще розуміти, чому люди відмовляються від вакцинації навіть у ситуаціях, коли це обґрунтовано з точки зору громадського здоров'я. Порівняння з іншими країнами вказує на важливість розуміння культурного контексту у формуванні ставлення до вакцинації. Дослідження підтверджує, що рівень довіри до системи охорони здоров'я та соціальна відповідальність є важливими предикторами готовності до вакцинації, які варіюються залежно від країни. Це відкриває можливості для міжкультурних досліджень щодо схожих психологічних моделей.

Адаптовані психометричні інструменти для україномовної вибірки підвищують валідність результатів та створюють основу для майбутніх досліджень в українському контексті. Це особливо важливо для систематичного вивчення специфічних соціально-культурних установок, пов'язаних зі здоров'ям в Україні.

Результати дослідження можуть бути основою для ефективних комунікаційних стратегій, спрямованих на зменшення рівня хемофобії та посилення довіри до вакцин. Це включає створення матеріалів, які прозоро пояснюють механізми дії вакцин, акцентуючи увагу на їх безпечності та користі для суспільства. Врахування колективної відповідальності як ключового фактора може підвищити рівень вакцинації. Кампанії, що наголошують на важливості захисту вразливих груп та на ролі кожного у підтримці здоров'я суспільства, здатні вплинути на установки щодо вакцинації. Виявлений вплив внутрішнього локусу контролю здоров'я на рішення про вакцинацію вказує на необхідність стимулювання індивідуальної відповідальності у прийнятті медичних рішень. Це можна досягти через просвітницькі програми, що підкреслюють зв'язок між особистими діями та загальним здоров'ям.

Результати дослідження можуть бути використані для формування національних стратегій у сфері охорони здоров'я, зокрема при подоланні пандемій чи інших криз громадського здоров'я. Крім того, цей підхід може бути адаптований для роботи з іншими суспільно значущими питаннями, такими як дотримання профілактичних заходів або

формування здорових звичок.

Подальші дослідження мають на меті розширення вибірки та включення до аналізу додаткових культурних змінних, що дозволить оцінити вплив культурного контексту на психологічні фактори прийняття рішення щодо вакцинації. Крім того, корисним буде проведення лонгітюдних досліджень, які дадуть змогу простежити динаміку змін у ставленні до вакцинації та оцінити ефективність комунікаційних стратегій, спрямованих на зниження рівня недовіри та підвищення підтримки вакцинації.

References :

- Ministry of Health of Ukraine. (n.d.). 42% ukrajintyviv, yaki shehe ne vaksynuvalys' vid COVID-19, hotovi tse zrobyty — doslidzhennya YUNISEF [42% of Ukrainians who have not yet been vaccinated against COVID-19 are ready to do so — UNICEF research]. Retrieved from <https://moz.gov.ua/article/news/42-ukrajinciv-jaki-sche-ne-vakcinuvalis-vid-covid-19-gotovi-ce-zrobiti---doslidzhennja-junisef>
- Khomin, S., Shyroka, A., Zawada, T., & Pelekh, I. (2022). Irratsional'ni perekonannya, vira u teoriyi zmovy ta strak vaksynatsiyi: Psykholohichnyy portret osib, yaki vidmovlyayut'sya vaksynuvatsya proty COVID-19 [Irrational beliefs, belief in conspiracy theories, and fear of vaccination: A psychological portrait of people refusing vaccination against COVID-19]. *Habitus*, 38, 166–173. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.38.28>
- Alenezi, S., et al. (2022). Parental perceptions and the 5C psychological antecedents of COVID-19 vaccination during the first month of omicron variant surge: A large-scale cross-sectional survey in Saudi Arabia. *Frontiers in Pediatrics*, 10. <https://doi.org/10.3389/fped.2022.944165>
- Ashipala, D. O., et al. (2023). Barriers and facilitators affecting the uptake of COVID-19 vaccines: A qualitative perspective of frontline nurses in Namibia. *SAGE Open Nursing*, 9. <https://doi.org/10.1177/23779608231158419>
- Benin, A., et al. (2006). Qualitative analysis of mothers' decision-making about vaccines for infants: The importance of trust. *Pediatrics*, 117, 1532–1541. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-1728>
- Harmsen, I. A., et al. (2012). Factors that influence vaccination decision-making by parents who visit an anthroposophical child welfare center: A focus group study. *Advances in Preventive Medicine*,

2012. <https://doi.org/10.1155/2012/175694>
- Kilich, E., et al. (2020). Factors that influence vaccination decision-making among pregnant women: A systematic review and meta-analysis. *PLoS ONE*, 15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0234827>
- Kolawole, O. M., et al. (2024). Determinants of COVID-19 vaccine uptake in Kwara State, Nigeria: The role of public health management professionals in driving behavioral change. *Global Health Economics and Sustainability*. <https://doi.org/10.36922/ghes.2462>
- Sallam, M., et al. (2022). The role of psychological factors and vaccine conspiracy beliefs in influenza vaccine hesitancy and uptake among Jordanian healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Vaccines*, 10. <https://doi.org/10.3390/vaccines10081355>
- Troiano, G., Torchia, G., & Nardi, A. (2022). Vaccine hesitancy among Ukrainian refugees. *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 63(4), 566–572. <https://doi.org/10.15167/2421-4248/jpmh2022.63.4.2774>
- Uyanik, G. K., & Güler, N. (2013). A study on multiple linear regression analysis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 106, 234–240. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.027>
- Vardavas, R., et al. (2007). Can influenza epidemics be prevented by voluntary vaccination? *PLoS Computational Biology*, 3. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.0030085>
- Wiedermann, C., et al. (2023). Unravelling vaccine scepticism in South Tyrol, Italy: A qualitative analysis of personal, relational, and structural factors influencing vaccination decisions. *Healthcare*, 11. <https://doi.org/10.3390/healthcare11131908>
- Wismans, A., et al. (2021). Psychological characteristics and the mediating role of the 5C model in explaining students' COVID-19 vaccination intention. *PLoS ONE*, 16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255382>
- Xia, S., & Liu, J. (2013). A computational approach to characterizing the impact of social influence on individuals' vaccination decision-making. *PLoS ONE*, 8. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0060373>
- Xia, S., & Liu, J. (2014). A belief-based model for characterizing the spread of awareness and its impacts on individuals' vaccination decisions. *Journal of the Royal Society Interface*, 11. <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0013>

Ivan Danyliuk

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Psychology; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Karine Malysheva

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Oleksandra Loshenko

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Anton Kurapov

Candidate of Psychological Sciences, Assistant; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Illia Yahiiiaiev

Candidate of Psychological Sciences, Assistant; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Sergii Lytvyn

Doctor of Philosophy, Assistant; Department of Experimental and Applied Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

**PSYCHOLOGICAL FACTORS IN VACCINATION
DECISION-MAKING: A CROSS-CULTURAL
ASPECT**

ABSTRACT

This article significantly expands the understanding of psychological factors that influence vaccination decisions, especially in the context of cross-cultural differences. The work analyzes how factors such as chemophobia, locus of health control, collective responsibility, and epistemological beliefs shape vaccination attitudes among Ukrainians. This approach allows us to take into account the multifaceted influence of individual and socio-cultural factors, which makes the study results particularly valuable for the development of adapted communication strategies in the field of public health. The study examines in detail the psychological processes that underlie vaccination decisions. This allows us to supplement current theories of health psychology and better understand why people may refuse vaccination even when it is justified from a public health perspective. Comparisons with other countries highlight the importance of cultural context in shaping attitudes towards vaccination, showing that trust in the health system and social responsibility are significant predictors of vaccination readiness, which may vary by country.

Adapted psychometric instruments were developed for the Ukrainian sample, which increase the validity of the data obtained and provide a basis for further research in this cultural context. The results of the study offer new opportu-

nities for developing effective communication strategies aimed at reducing chemophobia, increasing trust in vaccination and collective responsibility. This includes creating information materials that transparently explain the mechanisms of action of vaccines, emphasizing their safety and importance for society. An emphasis on collective responsibility can increase vaccination rates, especially if communication campaigns pay attention to the protection of vulnerable groups and the importance of individual contributions to the health of society.

Further studies plan to expand the sample and include additional cultural variables for more detailed analysis, as well as conduct longitudinal studies that will assess the dynamics of changes in attitudes towards vaccination and the effectiveness of communication strategies.

Keywords: vaccination, decision-making, conspiracy theories, conspiratorial mindset, chemophobia, cynical distrust, locus of control of health, collective responsibility.

Данилюк Іван Васильович

Доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Малишева Каріне Олегівна

Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Льошенко Олександра Андріївна

Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Куратов Антон Олександрович

Кандидат психологічних наук, доцент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Ягієв Ілля Ігорович

Кандидат психологічних наук, асистент; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Литвин Сергій Віталійович

Доктор філософії, асистент; Кафедра експериментальної та прикладної психології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ
РІШЕННЯ ЩОДО ВАКЦИНАЦІЇ:
КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

АНОТАЦІЯ

Ця стаття значно розширює розуміння психологічних чинників, які впливають на рішення щодо вакцинації, особливо в контексті міжкультурних відмінностей. У роботі аналізується, як такі фактори, як хемофобія, локус контролю здоров'я, колективна відповідальність та епістемологічні переконання

формують ставлення до вакцинації серед українців. Такий підхід дозволяє враховувати багатогранний вплив індивідуальних та соціокультурних факторів, що робить результати дослідження особливо цінними для розробки адаптованих комунікаційних стратегій у сфері громадського здоров'я.

У дослідженні детально розглядаються психологічні процеси, які лежать в основі рішень про вакцинацію. Це дозволяє доповнити сучасні теорії психології здоров'я та краще зрозуміти, чому люди можуть відмовлятися від вакцинації, навіть якщо вона є виправданою з точки зору громадського здоров'я. Порівняння з іншими країнами підкреслює важливість культурного контексту у формуванні ставлення до вакцинації, показуючи, що довіра до системи охорони здоров'я та соціальна відповідальність є значущими предикторами готовності до вакцинації, які можуть варіювати залежно від країни.

Для української вибірки були адаптовані психометричні інструменти, що підвищує валідність отриманих даних і створює базу для подальших досліджень у цьому культурному контексті. Результати дослідження відкривають нові можливості для розробки ефективних комунікаційних стратегій, спрямованих на зменшення хемофобії, підвищення довіри до вакцинації та колективної відповідальності. Це включає створення інформаційних матеріалів, які прозоро пояснюють механізми дії вакцин, підкреслюючи їхню безпечність та важливість для суспільства. Акцент на колективній відповідальності може сприяти підвищенню рівня вакцинації, особливо якщо комунікаційні кампанії звертають увагу на захист вразливих груп та важливість індивідуального внеску у здоров'я суспільства.

У подальших дослідженнях планується розширити вибірку та включити додаткові культурні змінні для більш детального аналізу, а також провести лонгітюдні дослідження, які дозволять оцінити динаміку змін у ставленні до вакцинації та ефективність комунікаційних стратегій.

Ключові слова: вакцинація, прийняття рішень, теорії змови, конспіративний тип мислення, хемофобія, цинічна недовіра, локус контролю здоров'я, колективна відповідальність.

How to cite (як цитувати):

Danyliuk, I., Malysheva, K., Loshenko, O., Kurapov, A., Yahiiiaiev, I., & Lytvyn, S. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN VACCINATION DECISION-MAKING: A CROSS-CULTURAL ASPECT. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(4), 58–69. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.5> [in Ukrainian]

Данилюк, І., Каріне, М., Льошенко, О., Курапов, А., Ягіяєв, І., & Литвин, С. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО ВАКЦИНАЦІЇ: КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(4), 58–69. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.4.5>

Дата отримання статті: 03.03.2024

Дата рекомендації до друку: 21.03.2024

Дата оприлюднення: 30.04.2024

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 10 № 4 (84) / 2024

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 30.04.2024.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.